

DE OUDSTE HOUTEN KRANEN IN DE VLAAMSE EN ANDERE HAVENS (13de - 16de eeuw)

R. DEGRYSE *

1. De oorsprong van de houten kraan

Eigen aan sommige Vlaamse en Brabantse havens zoals Damme, Brugge, Nieuwpoort en Antwerpen in de late middeleeuwen en de 16de eeuw was de beschikking over een houten kraan, die naam waardig, met vaste standplaats op de kade nabij de aanlegplaats van de schepen en boten buiten of binnen de stadsmuren. De kranen in deze vier steden, benevens die in enkele andere plaatsen in de Nederlanden, waren werkelijk monumentaal te noemen, wat blijkt uit de nog bestaande iconografie op schilderijen, miniaturen, gravures en stadsplannen. Ze waren overigens alle op een nagenoeg identieke wijze gebouwd en ze functioneerden dus ook allemaal op dezelfde wijze : inwendig werd een zware windas door reusachtige langs buiten aangebrachte wielen met brede velgen, voorzien van treeplanken, met mankracht in beweging gebracht. Deze constructie stond, zoals een staakmolen, op een standaard of koning, waarop zij door middel van een staart rond een as kon draaien. Dit voorkomen vertoonde enige gelijkenis met een kraanvogel met schuine hals en een gevleugeld lichaam. Doorheen de hals liepen de repen of kabels van de windas naar het hijsblok met schijven boven in de kop van het gevaarte. Dit was zoals een molen tot een houten huis verbouwd, maar de beide wielen waren slechts bovenaan bedekt ¹.

Oorspronkelijk was de kraan van het hier besproken type blijkbaar nog niet van zo'n houten omhulsel voorzien, maar had hij meer weg

* Lic. geschiedenis ; Hof ter SchriECKkiaan, 33, 2600 Berchem - Antwerpen

1. " De kranen, b.v. te Brugge op het kranereitje en te Kortrijk op de vischmarkt, waren gebouwd gelijk houten windmeulens, en leelijke gevaarten om zien. Ze hadden eenen kop, waaruit over een schijfloep een kommel tongwijze in het schip daalde; ze hadden eenen langen stravven hals, die schuins over het water stak; ze hadden een lijf en eenen tegenwegende steert, die met het lijf zwaaien kon op de middelstake, gelijk de meulens ; ze hadden twee vlerken, die trap- of terdmeulens waren en waarin de zingende kranekinders liepen, slacht de kerenhonden in het kerenwiel, tot dat de kommel op den asse, en de vrecht uit het schip gewonden was". *Loquela*, dl. 4 (1883), verbo "krane". Tekst in het Westvlaams.

van het hijstoestel met treerad of treeraderen gebruikt op de grote middeleeuwse bouwwerven, o.a. bij de oprichting van kerken. We mogen dan ook aannemen dat dit oudere toestel, waarvan reeds afbeeldingen op Romeinse beeldhouwwerken voorkomen, door aanpassing en vergroting, maar vooral door toevoeging van technische verbeteringen ontleend aan de staakmolen, aan de basis lag van het ontstaan van de havenkraan. Zo zou op een bepaald ogenblik en op een bepaalde plaats de eerste kraan, draaiend op een koning, tot stand gekomen zijn. Dit gebeurde blijkbaar nog voor het midden van de 13de eeuw². Inderdaad, reeds in 1244 werd door toedoen van Otto III, aartsbisschop van Utrecht, op verzoek van de Hanzeaten van Hamburg en Lübeck, het tarief geregeld van de tolleren en kraanrechten die zouden gelden voor het laden en ontladen van goederen op de dam van het Gein op de Vaartse Rijn, nabij Jutfaas, en dit "cum instrumento quod dicitur cran". Dit is een zeer vroege vermelding³.

Om stabiel te zijn diende de havenkraan aan beide zijden van de windas een treerad te hebben en moest de koning, naar het voorbeeld van de staakmolen, op een zetel rusten. Zo kon zij, zoals dit ander houten gevaarte, aan een vaste standplaats met grondvesten verbonden blijven. Deze plek bevond zich soms op een vooruitgeschoven gedeelte van de kade of, zoals te Antwerpen, op de werf, waar ze het kraanhoofd genoemd werd. De kraan van het model als boven was een zwaar toestel, dat afgezien van verwoesting door een of andere ramp, zeer lang, soms wel een eeuw of zelfs nog langer, in gebruik kon blijven. Wel diende hij, om sleet tegen te gaan, vooral in de draaibare onderdelen zoals de windas,

2. Ch. Singer, E.J. Holmyard, A.R. Hall and Trevor I. Williams, *A History of Technology*, vol. II, *The Mediterranean Civilizations and The Middle Ages*, Oxford, 1956, pp. 636-638 : *Roman machinery*, en pp. 658-661 : *A note on ancient Cranes*, by A.G. Drachmann. - M. Daumas (publiée sous la direction de), *Histoire générale des Techniques*, tome I, *Les origines de la civilisation technique* par C. De la Calle (et autres), pp. 460-462. - F. Van Tyghem, *Op en om de middeleeuwse bouwwerf, gereedschappen en toestellen*, dl. I, Brussel, 1966, (Verhandelingen van de Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Schone Kunsten. Klasse der Schone kunsten, jg. XXVIII, nr. 19), pp. 229-232 : de kraan. - B. Brentjes, S. Richter und Rolf Sonnermann, *Geschichte der Technik*, Leipzig, 1978, pp. 102 en 184 - S. Strandh, *Geïllustreerde geschiedenis van de machine*, Haarlem, 1979 (in vertaling). - Zie verder noot 162 : A. Himler.

3. HUB, dl. I, nr. 334. - J. Beuken, *De Hanze in Vlaanderen*, Maastricht - Vroenhoven, z.d., pp. 24-25 en p. 51 noot 120.

Afb. 1. De middeleeuwse houten wijnkraan te Brugge. Miniatuur, voorkomend in het getijdenboek van omstreeks 1515 toegeschreven aan Simon Bening, miniaturist uit Gent. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 23633, f° 11 v°.

steeds goed onderhouden te worden. Reparaties aan deze onderdelen kwamen dan ook meestal neer op vervanging. Zelfs als de kraan in grote delen erg gehavend was, werd zij op deze manier hersteld en dus feitelijk niet afgebroken. Afbraak vond eerst plaats wanneer het toestel totaal verouderd was en door een nieuw en beter moest worden vervangen. Dit gebeurde slechts uitzonderlijk.

De kraan in de hier besproken gevallen was steeds eigendom van de stad, die voor het onderhoud zorgde en de uitbating regelde. Overigens was ze meestal verbonden aan een belangrijk stapelrecht, als dit van de wijn, en dus zoveel als een soort arbeidsmonopolie. De stedelijke kraan werd dus voornamelijk, maar niet uitsluitend, gebruikt voor het lossen en hijsen van de vaten wijn uit de aangekomen schepen en boten. De manier waarop hij beheerd en uitgebaat werd verschilde van aanlegplaats tot aanlegplaats. Maar één facet was algemeen : het was het ambacht van de wijnschroders dat overal het toestel in gebruik had en voor zijn werkzaamheden schrodersgeld mocht opstrijken. De schroderstaak hield overigens ook het vervoer in van de geloste vaten wijn naar kelders en het onderbrengen daarin.

De oudste wijn- of havenkranen in Vlaanderen waren die van Damme en Brugge, respectievelijk dagtekenend van 1269 en 1288 of 1290⁴. Deze twee steden, die beide stapelrecht hadden, gedoogden dan ook niet dat elders aan de oevers van het Zwin door de oprichting van een derde kraan inbreuk op dit recht zou gepleegd worden. Zo zagen ze zich in 1323 genoodzaakt samen gewapenderhand op te treden tegen Sluis, ten einde te beletten dat die toen nog jonge stad tot de oprichting van een kraan en dus van een stapel voor de in haar haven ontscheepte goederen zou overgaan. Volgens een kroniek van latere datum zou als gevolg van dat ingrijpen het daar pas opgerichte hijstoestel vernietigd zijn⁵. Sluis zou er dan ook nadien niet meer in slagen stapelrecht te verwerven en een eigen kraan te bouwen.

In 1367 werden de kranen van Damme en Brugge samen vernoemd in verband met verplichtingen van hun personeel ten overstaan van

4. *Brugge en de zee, van Brygghia tot Zeebrugge*, o.l.v.V. Vermeersch, Antwerpen, Mercatorfonds, 1982, p. 119, artikel *Sluizen, overtomen, kranen* door J. Van Beylen.

5. *Kronijk van Vlaendren van 580 tot 1467*, Gent 1839-1840, twee delen. Dl I, pp. 181-185, jaar 1323.

de uit Spanje komende schepen en goederen. Het daarbij vereiste dringende dienstbetoon betrof o.m. het ter beschikking stellen van boten voor de ontladingen, zodra daarom door de betrokken schippers of kooplui zou verzocht worden⁶. Deze laatsten mochten inderdaad stroomafwaarts Monnikerede zelf voor de overlading van hun goederen in lichters zorgen, want dan gebeurde dit met eigen "polies" of katrollen en tegen de betaling van half "scroodegelt" aan de kraanlui van Damme. Stroomopwaarts Monnikerede hadden de Dammenaars echter het monopolie van de overlading met zulke "engienen ende ghetouwen" van alle goederen, die in hun stad of te Brugge ter stapel aangevoerd werden. Voor het lossen van koopwaar met plaatselijke bestemming mocht men te Monnikerede en blijkbaar ook te Sluis wel eigen "polies" gebruiken zonder aan de kraanlui van Damme "scroodegelt" te moeten geven. Dat blijkt althans uit een tweetal scheidsrechterlijke uitspraken van de schepenen van Brugge, respectievelijk daterend van 1413 en 1419⁷. Overigens waren de koggen en andere grote schepen gewoonlijk aan de mast uitgerust met een takel, waarmee desnoods zonder de hulp van schroders kon geladen of gelost worden, want deze hulp was onontbeerlijk bij het transport van vaten wijn⁸. Naast de kraan te Brugge en ongetwijfeld ook naast die te Damme stond een toestel om kleine vrachten op te tillen, namelijk de "wip" of hefboom in de vorm van een balans. Tot de oudste kranen in Vlaanderen en aangrenzende gebieden behoorden ook de toestellen te Nieuwpoort, Gent, Antwerpen, Mechelen, Middelburg en Brielle.

6. *Inv. Bruges*, dl. II, pp. 132-139, oorkonde van 15 april 1366 of 1367, art. 35 op p. 137.

7. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, Brugge 1904-1906, dl I, pp. 498-499, nr. 600, stuk van 30 november 1413, en p. 530, nr. 634, stuk van 18 februari 1419, ontleiding van de tekst staande in het Cartularium Groenenbouc A, f° 88 r°, Brugge SA.

8. "Item, coggonnes et magne naves, que de partibus venint marinis, vina sua licite per malos sue navis et instrumenta, si voluerint, possunt operari et nichil predictis winscroders inde dare tenentur aut exhibere". HUB, dl. I, pp. 251-252 nr. 716, oorkonde van 7 juni 1273 betreffende de jaarmarkt voor wijn en zout te Dordrecht.

2. De kraan te Damme

In mei 1269 verkreeg de stad Damme met een oorkonde haar verleend door gravin Margaretha de toelating tot het oprichten van een houten kraan op een "siège" of zetel. Dat hijstoestel op een vaste standplaats moest dienen "pour l'ouvrage des vins estraingés et d'aultres choses" die in de haven zouden aankomen⁹. Te Damme was inderdaad de wijnstapel van het Zwin gevestigd. Op te merken is dat de gemeente kort voordien, namelijk in 1367, de "scellemeulen" of banale molen door aankoop van genoemde gravin had kunnen overnemen¹⁰. Naderhand zien we ze ook nog in het bezit van een tweede soortgelijke molen, meer bepaald de "zuutmeulen". Zo diende ze voortaan voor het onderhoud van drie houten gevaarten in te staan, wat ongetwijfeld voor de benodigde technische herstellingen of verbeteringen een voordeel betekende¹¹.

De kraan bevond zich oorspronkelijk en gedurende lange tijd aan de oever van de Reie, noordwaarts van de "speye" of sassluis, en aan de noordrand van de agglomeratie. De Reie was de waterloop die van Brugge naar Damme liep, de stad van zuidwest naar noordoost doorsneed en wat verderop in het Zwin uitmondde. De "speye" zelf met het sluishuis en de erbij horende kaai behoorden aan Brugge, die voor het onderhoud ervan instond. Nog voor 1392 blijkt Damme een nieuwe kraan stroomopwaarts van de "Speye" en dus aan de zuidrand, maar steeds binnen de stadsvesten, in gebruik genomen te hebben. Dat toestel bevond zich vlak bij de op de vest staande "scellemeulen". Overigens werden op het einde van de 14de eeuw te Damme nog andere grote werken uitgevoerd, waaronder die aan verschillende stadspoorten en bruggen door de gemeente zelf en die aan de "speye" in de periode 1394-1396 door de stad Brugge. Daar-

9. "Et volons encore et otroions que notre eschevin et li commons devant diz aient perpetuelment ung siege asseoir ung instrument que ont appelle communement crane..." L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, tome II, *Cadsant, Caprycke, Damme*, Brussel, 1891, p. 177, nr. XII. Zie p. 178.

10. *Ibidem*, p. 175-177, nr. 11, oorkonde van 26 juni 1267.

11. De beide molens werden verpacht. Zie de stadsrekeningen vanaf 1391-1392 : Brussel, ARA, nr. 33544 en volgende. Het boekjaar van elke rekening loopt van 25 december van het ene jaar tot 25 december van het daaropvolgende, zodat het ongeveer samenvalt met ons kalenderjaar. We duiden dan ook hieronder alleen ons kalenderjaar aan.

bij kwam in 1399 ook de "cranepoorte" of "houdecranepoorte" (zo geheten naar de oude kraan en haar voormalige standplaats) aan de beurt. Deze nieuwe poort op de weg naar Sluis zou nog lang haar karakteristieke naam blijven behouden. Op het stadsplan van Damme, gegraveerd door Marcus Gerards in 1562, vinden we de "crane-poort", de "scellemeulen" en de nieuwe kraan duidelijk gelokaliseerd ¹².

Uit de oudste Damse stadrekeningen, die tot 1392 opklimmen, maar waarvan de reeks niet meer volledig is, vernemen we wat nadere bijzonderheden over het gebruik, de werking en de uitbating van de stedelijke kraan. Zo zien we in 1398 en 1400 op de belastingslijsten respectievelijk 19 en 17 "scroders" opgesomd, telkens met hun naam en de door hen betaalde contributies. Voor de kraanlui, blijkbaar de kraankinderen, ging het toen om drie en vier personen ¹³. Opvallend daarbij is dat de kraan zelf, voor wat de heffing of de inning van het kraangeld betrof, toen uiterst weinig opbracht voor de stad: meer bepaald tot en met 1405 jaarlijks slechts enkele ponden parisis ¹⁴. Blijkbaar was dit te wijten aan de wijze van uitbating en onderhoud van het toestel door een pachter-aannemer.

12. R. Laurent, *De havens aan de kust en aan het Zwin. Doorheen oude plannen en luchtfoto's*, Brussel, ARA, 1986, pp. 113-115, commentaar bij het stadsplan van Damme van de hand van Jacob van Deventer (na 1550) en bij dat van de hand van Marcus Gerards. - Vermelding van "der houdercranepoorte" in 1428: Brussel, ARA, RK, nr. 33570, stadsrekening van Damme van dat jaar, f° 34 r°. - Uit de confrontatie van twee passages in de rekening van 1411 blijkt goed dat de zogeheten nieuwe kraan vlak bij de "scellemuelne" stond. Pieter Lippins, die dat jaar deze molen in pacht genomen had, kreeg toen van de gemeente 27 schellingen van het door hem betaalde pachtgeld terug. Genoemde "muelne by den crane" had toen inderdaad een tijdje niet kunnen werken "te wilde dat men der an vrochte". Ibidem, nr. 33560, f° 3 v° en f° 31 r°.

13. Ibidem, nr. 33547, rekening van 1398, f° 7r°, "scroders", en f° 9 r°, "crane", en nr 3549, rekening van 1400, f° 8 r°, "scrooders", en f° 9 r°, "crane". - In 1398 en 1399 droeg de "neeringhe van den scroders" tekenmale voor een som van 250 pond parisis bij in de uitgaven van de gemeente "omme te helpen makene de kayen, die welke meest te nieuten gheghaen waren ende zire meer te doen hadden omme goed te ladene ende t'ontladene dan eeneghe andere". Ibidem, nr. 33547, f° 3 r°, en nr 33548, f° 3 v°.

14. De opbrengst voor de stad en dus niet voor de pachter-ondernemer bedroeg o.m. 4 lb. 9 d. in 1392; 5 lb. 6 d. in 1398; 40 s. in 1399; 3 lb. 6 d. in 1400; 20 s. in 1401; 40 s. in 1402 en 5 lb. 9 d. in 1403. Ibidem, nr 33544, f° 1 r°; nr 33547, f° 2 r°; nr 33548, f° 2 v°; nr 33549, f° 2 v°; nr 33550, f° 2 v°; nr 33551v f° 3 v° en nr 33552, f° 2 v°.

Eind 1405 kwam daarin verandering, toen de stad zich direct met de exploitatie van de kraan ging bemoeien. Voor het jaar 1406 was de opbrengt, na aftrek van zeker "solarise" of wedden, 134 pond 4 schellingen parisis¹⁵. Nadien werd de heffing van het kraangeld opnieuw jaarlijks aan de meestbiedende verpacht. Voor het jaar 1408 leverde dit zelfs een opbrengst van 510 pond 15 schellingen parisis op¹⁶. Eind dat jaar werd de nieuwe verpachting gesplitst in twee "parcheelen", wat in 1409 samen 927 pond 5 schellingen parisis opbracht¹⁷. Vanaf eind 1410 af verliep de verpachting over vier "parcheelen"¹⁸. Voortaan schommelde de jaarlijkse opbrengst van deze pacht tussen de 500 en 1200 pond parisis, maar dit dan zonder aftrek van de uitgaven voor het onderhoud van de kraan zelf¹⁹. Deze onkosten werden in de stadsrekeningen in uiteenlopende posten kort genoteerd. Hierdoor vernemen we wel een en ander over de herstellingen aan de kraan. De stad betaalde in 1410 een klein loon uit aan Boudin fs. Jans de Temmerman voor "8 dachueren" werk aan het toestel, evenals aan de smid Gaillaert fs. Clais voor "diverse yserwerke". Een loon werd toen ook uitgekeerd aan de "calsieders ten crane, mids dat de platse onder de vorseide crane al inzinken wilde". Het jaar nadien werd door dezelfde twee ambachtslui gewerkt "an de wielen van den crane, die met allen te nieuten ghinghen". Dit bracht, naast de bekostiging van lonen, ook de aankoop van materiaal, "brancoenen" of balken en allerlei nagels met zich mee²⁰.

De onderhoudswerken die aan de kraan uitgevoerd werden kunnen we na 1411 voor geruime tijd niet meer nagaan. Niet alleen ontbreken de stadsrekeningen van de boekjaren 1412, 1413 en 1414,

15. "De crane behilt de stede t' harewaert ende daer of es commen bin de voorseide jaere, solarise of ghesleghe, 134 lb. 4 s." Ibidem, nr 33555, f° 2 v°.

16. "De crane. Daniel Boydeman omme 510 lb. 15 s." Ibidem, nr 33557, f° 3 r°.

17. "De crane verpacht in tween parcheelen, 't eerste Jacob de Roy omme 461 lb. 2s. 6 d.p., 't ander deselve omme 456 lb. 2s. 6 d.p., Somme 927 lb. 5 s.p." Ibidem nr 33558, f° 2 v°. - Elk "parcheel" vormde een afzonderlijke verpachting.

18. "De crane verpacht in viere parcheelen..." De totale opbrengst bedroeg 707 lb. 18 s. 3 d. Ibidem, nr 33560, rekening over het boekjaar 1411, f° 3 v°.

19. Opbrengst in 1415 : 690 lb. 4 s. 3 d. Ibidem, nr 33561, f° 3 v°. - Opbrengst in 1423 : 1151 lb. 13 s. 3 d. Ibidem, nr. 33568, f° 3 v°.

20. Ibidem, nr. 33559, f° 30 v° en 31 r°. - Ibidem, nr 33560, f° 31 r°.

maar ook vertrouwde de gemeente de zorg over het toestel en de twee stedelijke molens toe aan Boudin fs. Jans de Temmerman en keerde hem daarvoor jaarlijks een wedde van 7 pond groten uit. Deze regeling, steunend op een contractuele overeenkomst voor tien jaar, hield evenwel niet het ijzerwerk in, want daarvoor werd de smid nog steeds afzonderlijk betaald²¹. Zo zien we deze laatste, wiens naam we reeds vernoemd hebben, in 1415 voor de herstelling van de gebroken koperen schijven van de kraan vergoed worden²². Dat jaar bekostigden de schepenen ook de uitdieping van de vaart naast het toestel, zodat de wijschepen "te bet der onder commen mochten omme lossen ende laden"²³. In 1417 gebeurde dit eveneens voor het herstel van de brug over de Reie vlak bij de kraan²⁴.

Het onderhoud van dat toestel noodzaakte inderdaad ook dit van heel de infrastructuur in zijn nabijheid. Na verloop van het contract of na stopzetting ervan wegens mogelijk overlijden werd Boudin fs. Jans de Temmerman in 1423 door Willem de Temmerman opgevolgd. Naast het onderhoud van de stadskraan en de twee stedelijke molens kreeg deze ook het onderhoud van enige bruggen opgedragen en dat aan een jaarlijkse wedde van 10 pond groten of 120 pond parisis²⁵.

De zorg over de kraan hield evenwel niet de levering in van de twee grote en zware "windereepen" of kabels van het toestel, want die werden steeds door de gemeente zelf aangekocht. Ook de herstellin-

21. "Item, betaelt Boudin de Temmerman dan dat hi beede de muelne ende de crane ghenomen heift te houdene 10 jaar lanc gheduerende omme 7 lb. gro. houds ghelds siaers ghelijc dat de brieve, die derof zijn dat wel verclaersen, hem betaelt van eene jaere, te wetene van medewintere 14 ende van Sinte Jansmesse 15, valent-nieux 63 lb." Ibidem, nr 33561, rekening van 1415, f° 36 r°.

22. "Item, betaelt den voorseiden Gaillaert van dat hi de sciven vermaecte, die in de crane loopen, dewelken al tebroken waren, hem besteit in tasse by scepenen omme 12 lb. par. houds, valent nieuw 9 lb. Ibidem, f° 36 r°.

23. Ibidem, f° 36 v°.

24. "Item, betaelt den voorseide Boudin (Janssone de Temmerman), van dat hi de brughe bi den nieuwen crane vermaecte...". Ibidem, nr 33562, f° 39 r°.

25. "Item, betaelt Willem de Temmerman van zinen wedden van den crane t' houdene ende beede de muelne t' houdene ende eeneghe brugghen van der stede van eenen halven jare, te wetene van Sente Jansmesse 1423, 5 lb. gro. , zine voorwaerde es omme 10 lb. gro. siaers, also de brieven derof wel verclaersen, valent de vorseide 5 lb. gro. 60 lb". Ibidem, nr 33568, f° 36 v°.

gen waarbij koper- of ijzerwerk gemoeid was, bleven ten laste van de stad, die daarvoor steeds op een smid beroep deed. Dat was in 1429 zo toen de as van de kraan hersteld diende te worden²⁶. De smid vernieuwde in 1431 de "tween metalen sciven" van het toestel met het bijhorend ijzerwerk²⁷. De gemeente deed toen ook het onderhoud van de straatweg, de kaai en de dijk nabij de kraan. Zo werd de "plaetse van den crane" door "calsiedemakers" geplaveid en werd er met de Bruggelingen onderhandeld over het onderhoud van de oude kaai en de aanleg van een nieuwe. Aan de stad Brugge kwam inderdaad van oudsher de zorg toe over de kaaien langs de Reie en de dijk van het molenwater bij de "Scellemeulen" en dus bij de kraan²⁸. Eind 1431 betaalden de Damse schepenen voor de laatste maal aan Willem de Temmerman een wedde uit voor het onderhoud van de kraan, de beide stadsmolens en enkele bruggen²⁹.

In 1432 nam de gemeente opnieuw de onmiddellijke en volledige zorg over de kraan, de beide stadsmolens en de bruggen op zich. De

26. "Item, betaelt Jacob fs. Jans, de linemaker van Brucghe, van tween groote windereepen omme te beseghene in den cranen, woughen 742 pont, te 2 gro. 't pont, soe derof 6 lb. 3 s. 8 d. gro. Ende van oncosten te Brucgen ghedaen van weghene ende van thuis te bringhene 20 gr. Somme van 6 lb. 5 s. 4 d. gro., valent 75 lb. 4 s". Ibidem, nr 33571, f° 21 v°. - "Item, betaelt den vorseiden Willem (den Temmerman) dat hi twee temmerlieden te wercke stelde omme te vermakene den asse van den crane, elken van 9 daghen, zijn 18 daghen, ende elken 10 gro. s. daeghs. Somme derof 15 s. gro. Ende betaelt den vorseiden Willem van houte, dertoe verbesicht 12 s. gro. Somme van beeden 27 s. gro. valent 16 lb. 4 s." Ibidem, f° 23 v°.

27. "Item, betaelt den zelve Wouter (de Smet) van dat hi d'oude sciven van den crane uute dede ende weder twee nieuwe in dede, costen 14 gro. - "Item, betaelt Thomas van Houpy van tween metalen sciven te ghietenen, daer de groote windereepen van den crane up loopen. Costen 6 gro. 't pont ende woughen 230 pont, somme derof 5 lb. 15 s. gro. Daer jeghen heift de stede te baten de houde sciven... omme 2 lb. 12 gro. Aldus blijkt dat... men hem betaelt heift 3 lb. 14 s. gro., valent 44 lb. 8 s. " Ibidem, nr 33573, f° 20 r° en v°.

28. Op 8 juni 1431 trokken drie afgevaardigen van Damme naar Brugge om "de goede lieden" aldaar "te vermanen van der kaye bi den crane ende van den dyc van den molenwater, die zij sculdich zijn van houdene". Gelijke stappen werden ook op 30 juni gedaan. Ibidem, f° 16 r°. - Bepaalde uitgaven werden door de Damse schepenen bekostigd voor het "calsieden" aan "de plaetse van den crane". Ibidem, f° 21 r° en v°.

29. Het was de wedde van het halfjaar eindigend op kerstdag 1431. Ibidem, nr 33574, boekjaar 1432, f° 41 r°.

verpachting van het kraangeld bracht in genoemd jaar de stad niet minder dan 1652 pond parisis op. Ze bestond, zoals vroeger, in de aanbesteding van vier "parcheelen"³⁰. Het moet wel zijn dat er toen aanzienlijke hoeveelheden vaten wijn en andere goederen te Damme door middel van de kraan werden gelost en overgeladen. Deze toestand zou evenwel niet aanhouden³¹. Gaan we de stadsrekeningen in verband met de kraan verder na, dan zien we dat de pachters van het kraangeld hun verliezen, o.a. opgelopen door het niet betalen van die taks door vorstelijke personen, door de schepenen terugbetaald kregen³². Daarnaast waren er de steeds terugkerende uitgaven voor het onderhoud van de kraan. Zo dienden de schijven van het toestel in 1445 tijdelijk te worden uitgedaan "omme de boutte te beziene"³³. In hetzelfde jaar werden ook kleine herstellingen aan het houtwerk van het "cranehuus" uitgevoerd³⁴. De gemeente gaf verder ook regelmatig geld uit voor de aankoop van smout, smeer en olie en van kabels of repen³⁵.

Voor de bestelling en afhaling van dat materiaal zorgde blijkbaar meestal, zoals in 1461, "de neerynghe van den crane", in de persoon van haar deken³⁶. Dit ambacht groepeerde ongetwijfeld de kraankinderen en de "scrodgers", ook geheten "craenscrodgers". De

30. Ibidem, f° 4 r°.

31. Opbrengst van de verpachting van het kraangeld in 1439 : 846 lb. Ibidem, nr 33578, f° 3 v°.

32. "Item, betaelt over minen gheduchten heere Vrancken van Delft omme craneghelt van 4 vaten wijns minen gheduchten heere toebehorende hier ten crane ghescheipt in 't jaer 38, van welken craneghelde de dienaers myns voorseiden heeren niet betalen en wilden, dies hevet de stede betaelt 4 s. 6 d. gro. valent 54 s. par." Ibidem, f° 11 v°. - Vrancke van Delft was in 1438 en ook in 1439 een van de pachters van het kraangeld.

33. "Van de schiven in den crane uute te doene omme de boutte te beziene, 12 gr." Ibidem, nr 33584, f° 28 v°.

34. "Item van naghelen verbesicht an 't cranehuus 13 1/2 gr." Ibidem, f° 28 v°.

35. "Item, betaelt Jacop Servaes van smoute, van smeere van olyen bi hem ghelevert ende verbesicht an den crane van Sente Jansmesse anno 38 tot Sente Jansmesse anno 1439, 4 s. 4 d. gro., valent 9 lb. 12 s." Ibidem, nr 33578, f°11 v°.

36. "Item, betaelt de weduwe Maertin Buuse van 3 stoop zaedolye ende eenen alven, comt een ende twintich ende een alf pondt smeers, eenen gro. ende eenen alven, ende twee pondt reepen, comt eenen gro. ende eene alven, die verbesicht an de crane van der stede ende ghehaelt by den deiken van der neerynghe van den zelve crane, comt 24 s. par." Ibidem, nr 33600, f° 36 r°.

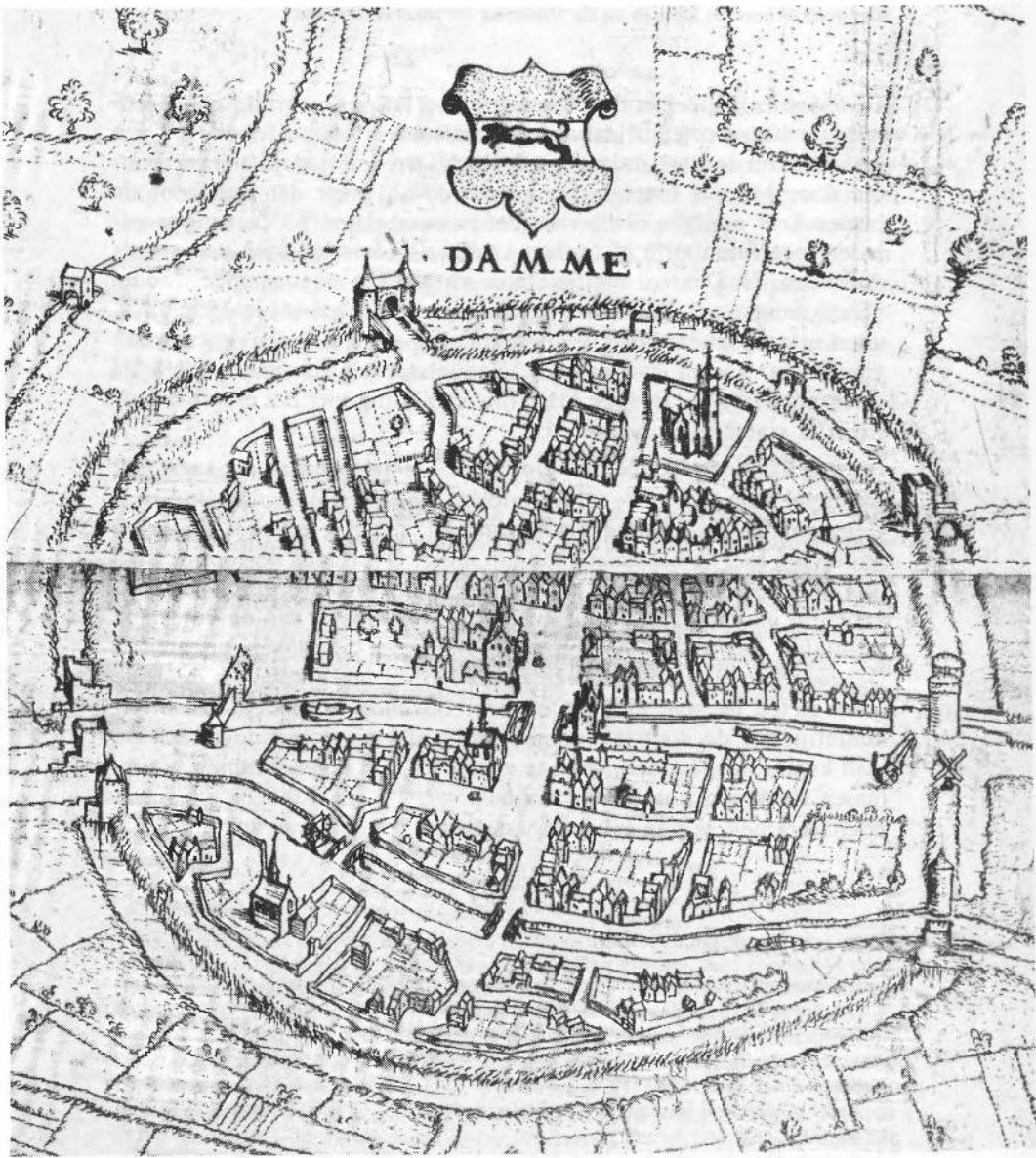
nering inde overigens het "scroodegelt" van degenen voor wie ze met de kraan goederen laadde of loste, wat soms aanleiding gaf tot betwistingen inzake het tarief ervan³⁷. Voor het overige ligt het voor de hand, dat de jaarlijkse opbrengst van dat geld voor de nering van de scroders veel meer moet hebben bedragen dan die van het kraangeld voor de gemeentefinanciën. De verpachting van deze laatste heffing bedroeg in het totaal 660 pond in 1459, 519 pond in 1460 en 566 pond in 1461³⁸.

De aantasting van het Damse kraan- en stapelrecht begon nog voor het einde van de 15de eeuw. In 1494 verkreeg de Spaanse natie te Brugge van de magistraat de toelating de aangevoerde vaten wijn niet meer steeds te Damme door de kraan te laten lossen. Wel moest ze de mogelijke juridische gevolgen daarvan, als betwistingen en processen, in acht nemen³⁹.

37. "Ute dien dat... zekere gheschille geresen ende upghestaen was van dat de vorseide craenscroders van den vorseiden coplieden (van der Duitscher hanze) ghenomen hadden zeven grote van een sticke wijns te werkene in 't water, ende daerof die vorseide copliede niet meer sculdich waren noch gheploegen hadden te ghevene dan zes grote van den sticke..., voort van dat de vorseide craenscroders scroodegelt van den vorseiden coplieden hebben wilden van zekeren wijnen, die deselve coplieden met haren engienen ende met haren hulpers hadden ghedaen overwijnden van den eenen schepe in 't ander tusschen Bruunghers ende de vorseide stede van den Damme..." L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, o.c., dl I, p. 498, nr 600, arbitrale uitspraak van de Brugse schepenen van 13 november 1413.

38. Brussel, ARA, RK, nr 33598, stadsrekening van 1459, f° 6 r°. *Ibidem*, nr 33599, f° 6 r°, en nr 33600, f° 10 r°.

39. "Item, que ceulx de ladicte nacion pourront amener leurs vins en ceste ville de Bruges, sans qu'ils soient constrains de les descharger au Dam et leur sera donne ... se besoing est, crane pour les descharger, sauf toutesvoies se ceulx de Dam avoient privileges au contraire et en vertu de ce, le vouldissent empescher et en faire proces..." L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien consultat d'Espagne à Bruges*, Brugge, 1901-1902, dl I, p. 170-183, stuk van 1 september 1494, opsomming van privileges, art. 19 - Volgens vroegere overeenkomsten tussen Brugge en de Spaanse natie, waren de officieren van de Damse kraan verplicht de vaten wijn van de Spaanse kooplieden het eerst en voor alle andere te lossen of minstens dit met de nodige redelijkheid te laten gebeuren. *Ibidem*, pp. 143-147, stuk van 5 februari 1490, art. 10, en pp. 163-167, stuk van 1 september 1493, art. 15.

Afb. 2. Stadsplan van Damme, uit het plan van Brugge door Marcus Gerards, 1562. Zie de scellemeulen en de kraan nabij de Kleine Brugse poort, rechts op de kaart. Links : de Sluisse poort of Kranepoort (plaats van de oudste kraan : die van 1269).

De kraan zelf bleef in de 16de eeuw nog lang in gebruik, niettegenstaande het voortschrijdende economisch en financieel verval van de stad. Het toestel staat nog afgebeeld op het stadsplan van Damme door Marcus Gerards, gedateerd 1562, maar dat was voor de laatste keer op zo'n plan, voor zover ons bekend⁴⁰. Vaartuigen geladen met vaten wijn of tonnen kaakharing konden toen nog steeds doorheen de Damse agglomeratie varen. De zogenaamde "zoute vaart", langswaar deze trafiek gebeurde, werd evenwel in 1566 voorgoed uitgeschakeld door de ingebruikname van de nieuwe "versche vaert" ten westen van de stad. Zodoende zag Damme zich in de steek gelaten door Brugge, dat zijn verbinding met het erg verzande Zwin in stand wilde houden⁴¹.

De moeilijkheden stapelden zich voor Damme verder op, toen ook de stapel van de Franse wijn verloren ging door overplaatsing naar Gent en Zeeland. Het gebruik van een machtig hijstoestel als de wijnkraan had er voortaan geen zin meer. Overigens verloor de stad ook de stapel van de kaakharing, die naar Sluis overging. Dit alles gebeurde nog vóór 1574, het jaar waarin Filips II aan de verarmde bevolking het voorrecht verleende zoutketen te mogen uitbaten⁴². De godsdienstige en politieke troebelen op het einde van de 16de eeuw lieten de stad niet toe er weer bovenop te komen. Dit blijkt duidelijk uit de stadsrekeningen van 1581 en volgende jaren. De stad kwam zonder inkomsten te zitten uit zijn eigendommen, waartussen de kraan nog steeds vermeld werd⁴³. In 1585 en volgende jaren verkreeg ze van Filips II uitstel van betaling van schulden⁴⁴.

40. Panoramisch plan van Damme en Brugge. Brugge, Rijksarchief, fonds Kaarten en plannen, nr 1040. - R. Laurent, *o.c.*, pp. 111 -134 : oude grondplannen van Damme. Voor de kaart gemaakt door Marcus Gerards, zie p. 115.

41. R. Vandenberghe, in *Damme*, Antwerpen, V.T.B. 1956, p. 104. - M. Coornaert, *Knokke en het Zwin*, Tielt, 1974, pp 82-83. - J. D. Chastelain, *Vie et mort du Pays du Zwin* (Collection Nationale, 9me série, nr 98, 2me édition), Brussel, 1951, pp. 73-74.

42. Oktrooi van 10 maart 1574 verleend door Filips II. L. Macquet, *Histoire de la ville de Damme*, Brugge, 1856, p. 177.

43. "t Cranerecht" en andere rechten, opbrengst : "niet". Brussel, ARA, RK, nr 33712, stadsrekening 1 september 1580-1581, rubriek "Ontfanck van de steden rechten".

44. R. Vandenberghe, in *Damme*, *o.c.* p 72.

De Tachtigjarige Oorlog tussen Noord en Zuid bezegelde het lot van Damme. Het stadje werd, na de val van Sluis in handen van de Verenigde Provinciën in 1604, van bastions voorzien en tot vesting uitgebouwd. Op de 17de eeuwse grondplannen is er geen kraan meer te zien. Ze moet omstreeks 1600 verdwenen zijn⁴⁵. Tenslotte moet erop gewezen worden dat er zich na 1500 te Damme een tweede zogenaamde "crane" bevond, nl. die in het gebouw van de Brugse "speye", vlak bij de speibrug in het midden van de agglomeratie⁴⁶. Dit tweede hijstoestel mag niet verward worden met de eigenlijke Damse hijskraan.

3. De kraan te Brugge

De stijgende trafiek op het Zwin met bestemming Brugge en zijn hinterland maakte ook in die stad het gebruik van een houten kraan met een vaste standplaats noodzakelijk. In 1288 deed Brugge zo'n "grus" bouwen aan het kanaal op de markt. Kort daarop diende het toestel er weer plaats te ruimen voor de bouw van de waterhalle⁴⁷. In 1290 was er al een kraan met vaste standplaats aan de kade van het Sint-Jansplein, in de nabijheid van de kerk met dezelfde naam

45. zie noot 41.

46. "Betalinghe van lynen ende reepen. De zelve meester Anthuenis (Pieters, speyhoudre van den Damme) de somme van twee ponden grooten, hem toegeheleyt ende gheordonneirt jaerlicx t' hebbene ter hulpe van der costen reepen ende coorden dienende ter grooten crane in 't speyhuus omme de speye met eenen persoon in te stellene daer te vooren zes ofte achte personen qualic doen consten zonder eeneghe altemet zeere ghequetst te zyne..." Brussel, ARA, RK, nr 32563, stadsrekening van Brugge, 2 september 1509 - 2 september 1510, f° 63 r°.

47. L. Gilliodts-Van Severen, *La grue de Bruges*, in *La Flandre*, Brugge, 1883, dl XIV, pp. 53-60. - Id., zelfde tekst in *Inv. Bruges*, dl IV, pp 205-208; - *Ibidem*, dl IX, *Table analytique* door Ed. Gaillard, pp. 212-213, verbo "grue". - C. Wyffels en J. De Smet, *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Eerste deel 1280-1302*, Brussel, 1965-1971, stuk 1, tekst, en stuk 2, indices, p. 210, verbo "grus". *Tweede deel 1302-1319* : vooralsnog niet verschenen. - Ontledingen van Brugse stadsrekeningen met uittreksels uit die rekeningen door L. Gilliodts-Van Severen in genoemde *Inventaire*, dl. V, pp. 308-319, periode 1411-1441, en pp. 524-527, periode 1450-1463, telkens ook betreffende de kraan.

en de Vlamingstraat⁴⁸. Wellicht ging het hier gewoon om een verplaatsing van het eerste toestel⁴⁹.

In de loop van 1292 was er een tijdelijke "cassatio gruis" of stilvalen van de kraan, wellicht door mankementen⁵⁰. Van 1297 tot 1299 dienden er reparaties of verbeteringen aan gedaan te worden, waartoe reeds geld was uitgegeven voor aankoop van hout en ijzer⁵¹. Zeker vanaf 1293 was de kraan definitief in werking, vermits toen door een pachter kraangeld werd geïnd⁵². Tussen 17 oktober 1304 en 2 februari 1305 werd de kraan op een bepaald ogenblik opnieuw voor een tijd stilgelegd om herstellingen uit te voeren. De pachter van het kraangeld werd voor het geleden verlies vergoed⁵³. Dat gebeurde ook in 1311 toen het toestel gedurende acht weken en drie dagen werd stilgelegd wegens "faelyeren" (d.i. in gebreke blijven) en herstellingswerken⁵⁴. Gezien niet alle stadsrekeningen van Brug-

48. "Pro grue super forum facienda, 200 lb. 7 s. 10 1/2 d." C. Wyffels en J. De Smet, *o.c.*, I, 1, p. 162, regel 28.

49. L. Gilliodts-Van Severen, *La grue de Bruges, o.c.*, pp. 54-55. - Dezelfde, in *Inventaire, o.c.*, dl VI, p. 205.

50. "Item, Deinardo et Petro Zuine pro restitutione dampni habiti ab ipsis per cessationem gruis, 18 lb." C. Wyffels en J. De Smet, *o.c.*, I, 1 p. 347, r. 3. - De twee genoemde personen waren de pachters van het kraangeld.

51. "Item, magistro Ghiselino pro grue reficienda, 4 lb." *Ibidem*, p. 562, r. 23, boekjaar 1297-1298. - "Pro lignis et ferro ad gruem, 19 lb. 13 s. 10 d." *Ibidem*, p. 280, r. 7, boekjaar 1291. - "Item, pro lignis ad gruem." *Ibidem*, p. 341, r. 30, boekjaar 1292. - "Johanni de Deurdrecht, pro lignis ad gruem, 22 lb. 7 s. 2 d." *Ibidem*, p. 712, r. 37, boekjaar 1299 - Zie voor het jaar 1297 ook p. 899, r. 1.

52. "Item, a Colardo Poet pro censu gruis de anno preterito, 48 lb." *Ibidem*, p. 193, r. 31, boekjaar 1290 - "Item, Deinard et Petrus Zwijn debent pro arreragio gruis anni presentis... 38 bl." *Ibidem*, p. 320, r. 8, boekjaar 1292. - "Item, a Waltero Calkers filio Adelise pro censu gruis de anno predicto, 35 lb." *Ibidem*, p. 454, r. 16, boekjaar 1294. - "Item, ab eodem (Willelmo Rijnvisch) pro censu gruis anni predicti, 26 lb." *Ibidem*, p. 514, r.

53. "Item van coste van den crane ende van verlettene, doe menne vermaecte ende van craneghelde van s' heren ende der stede wine, bi Jacop metten Ghelde, 86 lb. 17 s. 5 d." Brugge, SA, stadsrekeningen over genoemde periode, f° 40 r°. - Jacop metten Ghelde was de pachter of de ontvanger van het kraangeld. Zijn pacht of inning ten voordele van de stad bedroeg volgens de rekening 135 lb. *Ibidem*, f° 1 r°. - De stad zelf was voor de behandeling door de stedelijke kraan van haar vaten wijf en van die van de vorst kraangeld verschuldigd.

54. "Michiel metten Eye ende sinen gheselschepe van dat de crane ledich stoet, als menne vermaecte, doe hi ghefaelyerd was, van 8 woken ende drie daghen, 73 1/2 lb." *Ibidem*, rek. 1310-1311, f° 36 v°. - Het pachtgeld bedroeg toen 167 lb. *Ibidem*, f° 1 v°.

ge bewaard bleven, zijn er voor bepaalde jaren en perioden geen gegevens over de kraan ter beschikking. Overigens wordt in die rekeningen pas van 1334 af enigszins gespecificeerd over welke reparaties het telkens ging. Zo werd in het pas vermelde jaar gewerkt aan de as en de wielen⁵⁵ en in 1340 aan de schijven en nogmaals aan de wielen⁵⁶.

In 1344 moet de Brugse kraan, die toen reeds meer dan vijftig jaar oud was, er nog steeds als een open geraamte uit gezien hebben, zonder bescherming tegen regen en wind. Toen achtte het stadsbestuur het noodzakelijk het kraangebouw tussen de twee uitwendige wielen te laten voorzien van een houten bekleding, bestaande uit borden of grote planken. Dit werk werd uitgevoerd door een stel timmerlui, bijgestaan door "bardhouwers", zagers en "pijnres" of sjouwers. Er was ook ijzerwerk bij nodig. Tegelijk werden de twee "pannen" waarin de windas draaide, vernieuwd. Dit alles gebeurde onder de leiding van timmerman Jan Zwin, die voor de stad werkte. Er ging een uitgave mee gepaard die opliep tot 129 pond 2 schellingen en 4 penningen parisis⁵⁷. In 1351 moest de "laitoenine" (geelkoperen) plaat en buis waarin de kraan rond haar spil of as kan draaien, vernieuwd worden, alsook de drie "schiven"⁵⁸. In 1361

55. "Bi Jacop Stuperde, Janne van Slipen, van sevene hoepen, die ghebesicht waren an de wielen van den crane, 21 s." Ibidem, rek. 1334, f° 57 v°. - "Item, Janne vorseid (Janne van den Vlaminckporte), bi meester Boudin van Biervliet, van eere weezelschen balke, die ghebesicht was t'eenen asse ten crane, 4 lb. 10 s." Ibidem, f° 57 v°. - "Janne Coeleveye bi Jacop Stuperde van 1 corbeele, dat hilt 5 screven, van elke screve viertich penenghe, dat ghebesicht was ten crane, 16 s. 8 d." Ibidem, f° 58 r°. - De opbrengst van het verpachte kraangeld bedroeg dat jaar 200 lb. Ibidem, f° 1 v°.

56. "Bi Janne van Leke van smeere ghebesicht an den crane bin den jare 52 s. Item, van temmerne an die wielen ende an die sciven van den vorseiden crane, 42 s. Item, van barden ende van spykinghen ghebesicht an den vorseiden crane, 24 s." Ibidem, rek. 1341, f° 128 r°. - Pachter of ontvanger van het kraangeld was dat jaar genoemde Janne van Leke. De pacht en ontvangst bedroeg voor de stad 24 lb. Ibidem, f° 18 v°.

57. "Item, doe bi meester Jan Zwine van den crane te makene, van temmermans, van bardhouwers, van zaghers, van pijnres, van de crane te wachtene bi nachte, van yserinen werke, van alrande naghelen ende van 2 panne, daer die asse in liep, 129 lb. 2 s. 4 d." Ibidem, rek. 1344, f° 71 v°. De "ontfangh van den crane" bedroeg dat jaar 312 lb. Ibidem, f° 18 v°.

58. "Meester Willem van Deynant, van ere grote laitoenine busse ende van ere laitoenine plate daer de crane in drayt, 17 lb. 12 s. Van 3 laitoenen Amiensche schiven, 12 lb. 6 s." Ibidem, rek. 1351, f° 116 v°.

werden opnieuw herstellingen uitgevoerd aan het houtwerk van de kraan, waaronder de uitwendige bekleding en de treden in de wielen. Voor de bekleding gebruikte men 200 borden. De bekleding van de hals vereist nog eens 60 witte "barden". Waarschijnlijk voor hetzelfde doel bezigde men ook drie "uutdraghende balken", vijf "corbeelen" of ingekepte balken van 72 "screven", drie soortgelijke balken van 30 voet, en 26 sparren eveneens van 30 voet. Voor de herstelling van de treden in beide wielen gebruikte men 48 sparren. Onder de arbeiders die deze werken uitvoerden waren er timmerlui, zagers die met zijn tweeën zaagden, "pijnres metten hake" en "handcnapen"⁵⁹. Enkele van hen werkten ook 's nachts⁶⁰. De verschillende werken blijken dan ook niet alle ineens, maar op verschillende tijdstippen te zijn uitgevoerd.

Op te merken is dat de beschreven werken gebeuren juist na de commerciële blokkade van Brugge en de Zwinhavens door de Hanzesteden in 1358-1360⁶¹. Dat er wellicht een verband tussen beide feiten bestaan heeft, moge blijken uit een eis die door de Hanzekooplui in 1360 gesteld werd. Deze betrof de regeling van de schadevergoeding voor het geval dat bij het lossen of vervoer van wijnvaten door de schroders of de "wijntrekkers" drank uitgegoten werd of verloren ging door enig verzuim. Dit verzoek van de Hanzekooplui werd door de stad Brugge ingewilligd⁶².

In 1388 zette de Duitse Hanze opnieuw een blokkade in tegen Brugge en het Zwin, die zou duren tot 1392⁶³. De terugkeer van de Hanzeaten droeg ditmaal bij, zonet tot de bijna volledige vernieuwing en aanpassing van de kraan, dan toch tot grondige herstellin-

59. Rubriek "van houte ghebesicht an de crane". Ibidem, rek. 1361 f° 58 r°.

60. "Doe ghewrocht bi Jacop Coenen an de crane met 12 temmerlieden, 3 paar zaghers, 2 pynres metten hake ende met 4 handcnapen van 3 daghen. Somma 19 bl. 10 s. - " Doe... ghedaen werken an de crane bi nachte met 4 temmerlieden 1 pijnre metten hake, den persoon 6 s. van dier nacht. Item, 4 handcnapen den persoon 3 s. van dier nacht. Somma van sire wouke 32 lb. 8 s. " Ibidem, f° 67 v°. - De opbrengst van het kraangeld bedroeg voor de stad dat jaar 311 lb. Ibidem, f° 17 r°.

61. J. Beuken, o.c., pp. 68-72.

62. Waert dat zake, dat enighe wijne up den crane, daer men ze huten scepe mede trect, iof bi den wiintrekkers iof voerers utegheghoten of verzumet worden, die scade zullen deghone weder doen, bi wien zi verzumet ziin de voorzeide wijne". Ibidem, p. 31. - HUB, dl III, nr 497, 1, paragr. 27.

63. J. Beuken, o.c., pp 80-89.

gen aan het verouderde en versleten toestel. Meester Jacop van Coppenhole, een aannemer, werd toen na aanbesteding door de Brugse tressoriers belast met de vervanging van de standaard, de zetel, de windas en de beide wielen. Hij diende ook de treeraderen - en dit blijktbaar voor de eerste maal - van een dak te voorzien, zodat men voortaan in het droge op de treden zou kunnen trappen. Een smid vernieuwde een van de twee koperen schijven in de hijsblokken en de twee koperen pannen waarin de as van de kraan draaide. De stad betaalde na uitvoering van de verschillende werken in het totaal 600 pond parisis aan de aannemer en 27 pond 5 schellingen parisis aan de smid⁶⁴.

Blijkbaar was het ook ter gelegenheid van de terugkeer van de Hanzeaten dat de Brugse schepenen in 1392 een keure uitvaardigden, die de ambachtelijke organisatie, de arbeid en het arbeidsloon van de schroders of sjouwers van het kraanbedrijf reglementeerde en dit misschien voor het eerst. Voor het werk in en onder de kraan bepaalde dat reglement dat er dagelijks acht vrije schroders van dienst moesten zijn, waarvan vier "resident", d.i. in het toestel (blijkbaar om dit te bedienen of te laten werken), twee voor het "hute doene" of uitladen en twee voor het "indoene" d.i. het wegvoeren en onderbrengen van de koopwaar of de vaten wijn in pakhuizen of kelders. Deze acht man vormden wellicht een ploeg die op tijd en stond door een tweede team werd afgelost. Samen bestonden ze in dit geval uit zestien schroders, waarbij nog de twee of drie overige leden van het gezelschap te tellen waren, namelijk de klerk en een of twee ontvangers. De schroders van dienst mochten zich niet laten vervangen, tenzij uitzonderlijk en dan nog alleen met de toelating van de Brugse schepenen.

Het reglement van 1392 heeft het ook over de "scroders knapen", aan wie men voor hun arbeid niet verplicht was enig drinkgeld te geven. Deze leerknappen stonden blijkbaar hun meesters in het werk bij, ook in de kraan zelf en meer bepaald in de wielen. Toch werd

64. *Inv. Bruges*, IV, p. 207, rek. 2 september 1391 - 2 september 1392, f° 20 r°, 43 v° en 94 v°. - Op te merken is, dat de door L. Gilliodts-Van Severen gepubliceerde uittreksels uit de Brugse stadsrekeningen soms ingekort en dus onvolledig zijn. - De dubbels van de rekeningen vanaf het boekjaar 1406 bevinden zich te Brussel in het Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 32641 en volgende nummers.

in de keure van de zogenaamde “kraankinderen” nog geen gewag gemaakt. Het schrodersberoep was een stedelijk officie voor dienstverlening. Telkens een lid van het ambacht, staande in deze functie, overleden was, diende hij door de Brugse schepenen vervangen te worden. De nieuweling had dan ook aan de stad daarvoor een recht te betalen. Tot 1392 werd onderscheid gemaakt tussen de Rijnse wijnschroders en de “korte” schroders, maar toen werd deze indeling afgeschaft⁶⁵. De keure, die naderhand in 1420 vernieuwd en bekrachtigd zou worden, omvatte ook het tarief van het schrodersgeld geheven op de wijn van alle slag en herkomst en andere goederen of vrachten als wede, olie, “zeem” of honig, “packen commende van Normandiën”, “drogh goet”, azijn, as, vet en zo meer. Naast de schroders en de kraanlui werden voor het wegvoeren van de vaten wijn naar de kelders ook arbeiders met sleden voortgetrokken door paarden ingezet⁶⁶.

Na de grondige vernieuwing, die hij in 1392 ondergaan had, blijkt de Brugse kraan nog vele jaren zonder grote moeilijkheden of haperingen gewerkt te hebben. In 1414 werden vier nieuwe koperen stukken aan de as van het toestel aangebracht, daar waar de wielen

65. L.Gilliodts-Van Severen, *Le lotissement à Bruges*, in *La Flandre*, dl. III, 1869-1870, pp. 77-80, bijlage I : tekst van de keure van 1392. - In 1316 bedroeg het aantal gemobiliseerde Rijnwijnschroders 20. J.F. Verbruggen, *Een krijgsvloot uitgerust door de stad Brugge in 1316*, in *Het Leger-de Natie*, 5de jg.nr 11, november 1950, pp. 505-511. A. Vandewalle, *De stadsofficiën van Brugge, openbaar ambt of commercie (15e-18e eeuw)*, in E. Macours (ed.), *Cornua legum. Actes des journées internationales d'histoire du droit et des institutions*, (Acta Falconis, Faculteit Rechtsgeleerheid K.U. Leuven, 87/7), Antwerpen 1987, p. 217-225; Id. *De ambachten betrokken bij de wijnhandel in de late middeleeuwen. Een voorbeeld : Brugge*, in : *Van Rank tot Drank*, tentoonstellingscatalogus ASLK, Brussel, 1990, p. 192-198.

66. L.Gilliodts-Van Severen, *Le lotissement en Flandre*, in *La Flandre*, dl II, 1868-1869, pp. 461-472, met de ontleding van het schrodegeld op pp. 468-471, alsmede van de keure van 1420 op pp. 471-472. - A. Vandewalle, in zijn doctorale dissertatie over de Brugse arbeidersofficiën ca. 1440-ca 1670 (K.U. Leuven, 1983, onuitgegeven), passim, evenals bewijsstukken, aan mij door de schrijver doorgegeven, waarvoor we hem hier danken. - A. Vandewalle, *Hafen und Hafnarbeit im spätmittelalterlichen Brügge*, in *Brügge-Colloquium des Hansischen Geschichtsvereins 26.-29. Mai 1988. Referate und Diskussionen*, ed. Klaus Friedland, Köln-Wien, 1990, p. 13-24, legt het verband tussen de eisen van de Hanzekooplui en de reglementen voor de wijnschroders van 1392 en 1420.

vastgehecht waren⁶⁷. Aan de vernieuwing van het onderstel van de kraan, meer bepaald de zetel met zijn gebinten en de daarop staande standaard of staak, werd in 1417 gewerkt. Dit stelde een tijd lang het gevaarte buiten werking en maakte het tijdelijk gebruik van een gewone takel voor het optillen van de vaten wijn en andere goederen noodzakelijk. Op welke manier men er in slaagde de kraan van zijn voetstuk te heffen om de zetel en staak door het nieuwe onderstel te vervangen, komen we niet te weten. Dat jaar werd ook een van de koperen schijven vernieuwd⁶⁸.

Tien jaar later, in 1427, kwamen de beide wielen, de hals en de "vlueghel" met de zijdelingse bekleding van de hals en de kraan aan de beurt. Dit vereiste het gebruik van heel wat materiaal. Ook werden de velgen van beide wielen en de "scachten onder de voeten" vernieuwd, evenals de spaken en de banden⁶⁹. Zo kon de kraan verder in werking blijven, hoewel niet voor erg lang meer. In 1432 inderdaad geraakte het toestel wegens het blokkeren van de as en de wielen volledig defekt. Voor het depanneren diende het geschoord te worden. Het aanbrengen van een nieuwe as en het herstellen van de spaken van de wielen werd door de stadstimmerman, Jacop de Zweertvagher, tot een goed einde gebracht⁷⁰. Twee jaar zou men het dan nog met het opgelapte gevaarte volhouden, tot het aan volledige vernieuwing toe was.

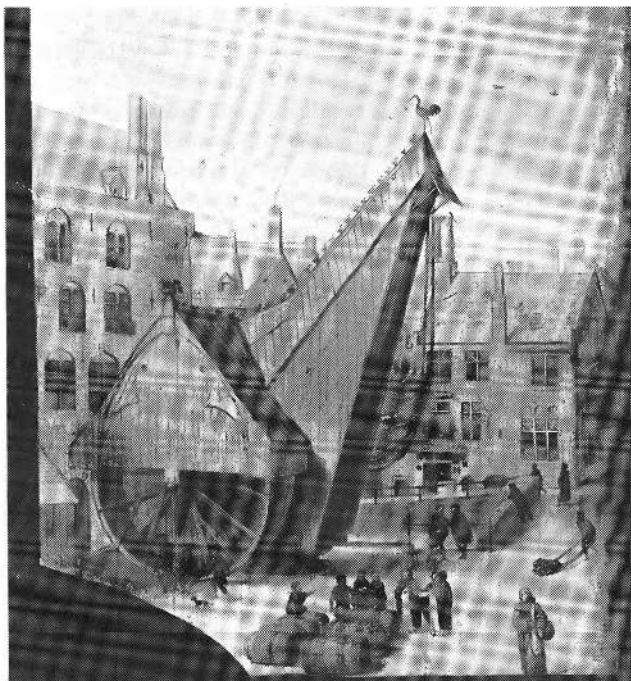
In 1434 ging de stad over tot de oprichting van een volledig nieuwe kraan. Deze kwam in de plaats van het oude toestel dat "met allen af was ende versleten". De timmerlieden Jacop De Zwertvagher en Gabriële Lautin, die dit werk aangenomen hadden en ook uitvoer-

67. *Inv. Bruges*, V, p. 309, rek. 1413-1414, f° 48 v°.

68. *Ibidem*, p. 311, rek. 1416-1417, f° 63 v° - Het jaar voordien reeds was Jacoppe de Zwertvagher, timmerman, te Oedelem geweest "omme te beziene een Vlaensch houd, dat dienen mochte te wesene eene stake van den crane ende daerna 't voorseid houd ghecocht zynde, dat te doene viercanten t' Oedelheem voorseid". Brugge, SA, rekening 1415-1416, f° 91 r°, juli 1416.

69. *Inv. Bruges*, V, p. 315, rek. 1426-1427, f° 46 v°. - Jacoppe de Zweertvaghère, timmerman, werd in juni 1427 "zuudwaert" in het land gestuurd "omme te zoukene croomhout omme de crane mede te makene". *Ibidem*, f° 71 v°.

70. *Inv. Bruges*, V, pp. 316-317, rek. 1431-1432, f° 51 r°. - Jacoppe de Zweertvaghère de timmerman, was "te 2 stonden zuudwaert" gestuurd geworden "omme te zoukene 1 asse in den crane ende andere groot hout omme te oorboorne inder steden weerc". *Ibidem*, f° 66 v°.

Afb. 3. De stadskraan van Brugge op een schilderij van Pieter Pourbus, het portret van Jan van Eyewerve, 1551 (Brugge, Groeningemuseum)

den, ontvingen voor de levering van de houten materialen en het verrichten van de arbeid met hun gezellen in totaal 112 pond groten of 1344 parisis. Aan ijzer- en koperwerk, verwerkt aan de standaard, de wielen, de as, de "steegher", de voordeur en de vensters van het nieuwe toestel door de smid Lodewik fs. Huughs, besteedden de schepenen 37 pond 8 schellingen 11 groten of 449 pond 7 schellingen parisis. Daarbij kwam nog een uitgave voor de levering van verschillende soorten nagels door een andere smid. Zo kwam de totale bekostiging van de nieuwe kraan op zowat 150 pond groten of 1800 pond parisis ⁷¹.

71. *Inv. Bruges*, V, pp. 318-319, rek. 1433-1434, f° 60 r° en 61 v°.

De kraan te Brugge werd van meetaf aan in samenwerking door de stad en het ambacht van de schroders uitgebaat. Dit laatste streek als loon voor de arbeid van zijn leden en hun handlangers het "scrodegeld" op. De stad inde van zijn kant het "craengeld"⁷². Dit bedroeg 2 groten per groot vat wijn, maar het drukte ook op andere zware lasten⁷³. De inning gebeurde hetzij door een ontvanger aangesteld door de schepenen, hetzij door een pachter die de heffing voor de duur van een jaar in pacht genomen had, dikwijls met behulp van enkele vennoten. In de Brugse stadsrekening is dan ook per boekjaar de opbrengst van het kraengeld genoteerd. Daarop zijn door de ontvanger of door de pachter onkosten of verliesposten in mindering gebracht⁷³. Zo zien we de ontvanger tijdens de periode 1407-1430 zijn salaris en zijn gewone uitgaven voor het smeren van de kraan en de aankoop van repen of kabels voor het toestel in rekening brengen. Hij vergoedde ook "den persoon" of "den personen den vorseiden crane verwarende", maar dit gold misschien de

72. "Ute ygeven omme den cost van den wine... den scroders van den wine up te doene ende te scrodene 95 lb. 9 1/2 s. Item... van craenghelde 5 lb. 14 s. 9 d. - Item van vrechten van wine ende van scrodeghelde in den kelnare onder s Colnars ende in Jans Dekens handen licghende, 15 lb." Rek. 1302-1303, uitgaven, f° 56 v°. Onkosten gedaan door de stad in verband met het lossen, vervoer en onderbrengen van op de vijand veroverde en gekonfiskeerde vaten wijn. Colens, *Le Compte communal de Bruges de 1302-1303*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl XXXV, 1885, pp. 172-173.

73. "afghesleghen van 192 sticken wyns, van den sticke 2 groten ende van zekeren grooten bussen al toebehorende onzen gheduchten heere ende prince 3 s. groten, draecht de afslach voorseid 35 s. groten". Verliesposten in rekening gebracht door de pachter "Jacoppe den Witten ende zinen gheselscepe". Brugge, SA., rekening over het boekjaar 2 september 1435 - 2 september 1436, f° 14 r°.

- Uit de zowat zeventig stadsrekeningen, dagtekend uit de 14de eeuw, die bewaard bleven, is af te leiden dat het "craengeld" meestal voor de duur van een jaar verpacht werd. Directe inning was er tijdens het boekjaar 2 september 1391 - 2 september 1392 en volgende boekjaren tot 15 april 1396. Daarna tot begin september 1407 gebeurde de heffing meestal middels verpachting ervan. Vervolgens was het doorgaans directe inning van 1407 tot 1430, verpachting van 1430 tot 1488, directe inning van 1488 tot 1493, verpachting van 1493 tot 1512, directe inning van 1512 tot 1561 en verpachting van 1561 tot 1580. Brugge, SA, stadsrekeningen 1391-1581, rubriek "item, ontfanghen van der ouder halle, van der nieuwer halle, van der yssuwe ende van den crane". Het boekjaar liep normaal van 2 september van het ene jaar tot 2 september van het daaropvolgende jaar.

eigenlijke kraankinderen of een van hen⁷⁴. Van deze "kinderen van den crane" wordt pas in 1439 uitdrukkelijk melding gemaakt⁷⁵. Ongetwijfeld bedoelde men hiermee de schroders of hun knechten, die in de wielen van het toestel van dienst waren. Ze trokken inderdaad soms een afzonderlijke vergoeding voor hun arbeid⁷⁶.

Van 1430 af werd de heffing van het "craengheld" door de schepe-
nen meestal voor de duur van een jaar in pacht gegeven. Voortaan
diende de pachter zelf in te staan voor de aankoop van de kabels en
het smeren. In verband met deze aankoop bleef de tekst van een
overeenkomst met een touwslager bewaard. Op 18 oktober 1448
verbond Willem Pieterszuene, "linemaker", zich tegenover Hector
van Oudenaerde, pachter van de kraan, tot de levering van de "ca-
blen ende wippen" die dat jaar voor de uitrusting van het toestel
nodig zouden zijn. De prijs was 6 pond 10 schellingen groten⁷⁷.

In 1457, na gedurende meer dan twintig jaar gefunctioneerd te heb-
ben, was de kraan nogmaals aan vernieuwing toe. De werken daar-
voor grepen in de loop van 1457 en 1458 plaats en betroffen zowel

74. "Item, ontfanghen van den crane, den welken de stede dede gaderen, mids dat menne niet wel vercopen mochte... Bi Robbrechte van Bochout. Ende daer of es... incommen 104 lb. 8 s. 4 d. groten. Ende van dien ziin ghegaen de costen... Eerst Robbrechte van Bochout over zijn solaris 6 lb. groten. Item, van costen van reepen... 7 lb. groten. Item, van smoute, daer mede de vorseide crane ghesmout heift ghesiin, 8 s. groten. Ende den personen den vorseide crane verwarende 12 s. groten". Ibidem, rekening over het boekjaar 1408-1409, f° 24 r°.

75. "Item, ontfaen van den crane, die de stede dede gaderen... 13 weken lanc... Ende drouch der af 't ontfanc 24 lb. 8 d. groten, der of es gheghaen... Eerst Jacob Baert over zijn salaris 30 s. groten. Item, van linen ende reepen... 35 s. groten. Item, van smoute 2 s. groten. Item, den kinderen van den crane 3 s. groten. Aldus blijft net ontfanghen 20 lb. 10 s. 8 d. groten". Ibidem, rekening over het boekjaar 1438-1439, periode 2 september - 2 december 1438.

76. "Item, betaelt... van werke... ghedaen doen an 't perron up de buerze. Eerst van den vorseiden perrone uten scepe te doene ende in 't huus te stellene van 8 handknappen, 8 s. 10 d. groten. Item, de kinders van den crane, zonder de craenheere ende den scrooders, 2 s. groten". - "Ende van den steene van den voet van den perrone up te wyndene, 15 groten". Ibidem, rekening 1467-1468, f° 34 v° en 68 r°. De laatste uitgave gold blijkbaar de uitbetaling van het "scrodegeld". - Met de "craenheere" werd de pachter bedoeld.

77. De "linemaker" verbond zich "dat bi also dat quets, schade of achterdeel toe quamen bi faute of ghebreke van den zelven cablen of wippen, dien quets ... up te legghene zonder ghebrec". L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges, o.c.*, dl. II, p. 74, nr. 2682. - Zie noot 73.

hout- en ijzerwerk, als loodgieters- en steenhouwerswerk. Het toestel was voortaan onderaan voorzien van een "pylaer". Het werd overigens in het vervolg ook de "grootte crane" geheten, wat ongetwijfeld op een zekere verhoging of vergroting ervan wijst. Bovendien waren de beide "vleughelen" van het gevaarte voortaan veel beter in elkaar gestoken en afgesloten door middel van 141 "dicke Ryssche barderen". De "hoofden van den wielen" staken nu in "yserin banden". Dit laatste was ook het geval voor de twee hijsblokken, waarin de koperen schijven draaiden.

Op te merken is, dat in 1457 door toedoen van de stad en blijkbaar voorafgaandelijk aan de werken tot verbetering van de bestaande wijnkraan aan de Kraanbrug, een gelijkaardig toestel van minder formaat op de kaai van de Braamberg nabij de buitenrei en de nieuwe steigers opgericht was. Daar bevond zich de aanleg- en losplaats van de vaartuigen geladen met koren bestemd voor de Brugse korenmarkt. Wellicht diende dus deze tweede maar kleinere kraan voor het lossen van granen door het betreffende ambacht.

De uitgaven voor de aanpassing van de oude in 1434 opgerichte kraan liepen heel wat hoger op dan die voor de bouw van genoemde "nieuwe craene" aan de Braamberg, namelijk zowat 60 pond groten of 720 pond parisis tegenover slechts 38 pond groten of 456 pond parisis. Daarnaast waren er samengevoegde uitgaven voor de beide gevaarten, meer bepaald die voor vier koperen schijven, d.i. twee per toestel, en die voor vier "maerbre steenen" of eveneens twee per toestel, telkens dienende voor de rotatie van de as met zijdelingse wielen. De onkosten bedroegen in totaal zowat 15 pond groten of 180 pond parisis⁷⁸. Dat Brugge zich dergelijke financiële inspanning getroostte was blijkbaar wegens de terugkeer in de stad van de Hanzeaten, die de in 1451 ingezette handelsblokkade in 1457 eindelijk stopgezet hadden⁷⁹.

De heffing van het kraangeld en het schrodegeld gebeurde nagenoeg parallel. Zowel de koper als de verkoper van vaten wijn of andere goederen waren er aan onderworpen en zowel voor het ont-

78. *Inv. Bruges*, V, p. 525, onvolledige uittreksels uit rek. 1456-1457, f° 30 r° tot 32 r° en uit rek. 1457-1485, f° 38 v° en 39 r°. De vernieuwde grote kraan wordt in de beide rekeningen "d'houde crane" geheten en in de latere rekeningen "de grootte crane".

79. J. Beuken, *o.c.*, pp. 104-118.

laden als voor het overladen dienden de rechten door hen te worden betaald. Dit gaf soms aanleiding tot misverstand en betwisting. Enkele arresten van de Brugse schepenen, uitgesproken en opgetekend in de periode 1405-1426 in verband met klachten van Hanzeaten over deze heffingen, stelden deze laatsten in het ongelijk⁸⁰. Toch stonden de Hanzeatische kooplui op de integrale erkenning van hun voorrechten betreffende het "in ende updoen van den scepen of up ende afdoen van den waghene" van de vaten wijn met de kraan, "al waren ooc de wijnen meer dan eens vercocht, liggende in de scepen of up waghene" bij het toestel. Hiervoor eisten de "craenhe-re" of pachter en de schroders soms kraangeld en schrodersgeld "buten de ouder costume". Bij hun terugkeer te Brugge in 1457 na de beëindiging van de handelsblokkade kregen de Hanzeaten gelijk op dit punt. Tegelijk kregen ze van de schepenen de verzekering dat ze voortaan alle "ghereetscepe" zouden hebben "omme hare wijnen van der crane te voerene in hare husen ende kelnaren... zonder enich belet". Anderzijds zouden de schepenen optreden tegen alle "frauden", die "eeneghe coopliden, omme t'recht van der crane van den scrooders of van der assijse t'ontreckene ende t'ontstekene" zouden plegen. Verder vernemen we uit dezelfde uitspraak dat het hoogst toegelaten gewicht of de maximum op te tillen last per eenheid van ton wijn de "laghelen" of vaten waren met een inhoud van minder dan 44 "zestren"⁸¹.

Het ligt voor de hand dat na 1458 nog reparaties aan de "grote crane", de eigenlijke wijnkraan, uit te voeren vielen. In 1463 vernieuwde men de twee koperen schijven en in 1468 bracht men onder de hals of arm twee plankieren aan, waarop de opgetilde vaten wijn en andere lasten neergezet konden worden⁸². Na laatstgenoemd jaar bevatten de Brugse stadsrekeningen geen notities meer over de eigenlijke onkosten tot onderhoud van de wijnkraan, daar die voortaan in een afzonderlijke boekhouding van de "stedewerken" opgete-

80. Uitspraken van de Brugse schepenen van 14 november 1405, 16 juni 1406, 17 augustus 1418, 22 juni 1420 en 1 juni 1426. *Inv. Bruges*, V, pp. 220-221. - HUB, VI (1415-1433), pp. 355-356, uitspraak van 4 juni 1426. A.Vandewalle, *Hafen...*, o.c. zie n 66.

81. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges*, o.c., II, nr 975, oorkonde van 10 januari 1457, artikels 13 en 14.

82. *Inv. Bruges*, V, p. 527, rek. 1462-1463, f° 37 r°. - Brugge, SA, rek. 1467-1468, f° 33 v°.

kend werden. Deze rekeningen bleven evenwel slechts voor de periode 1476-1487 bewaard⁸³. Hierin wordt terloops nog van de "cleene crane" melding gemaakt, zonder dat we eruit kunnen besluiten dat dit toestel toen nog bestond of in gebruik was⁸⁴. Zeker is dat alleen de "grootte crane" de stad geld opbracht, het gebruikelijke "craengeld". Van 1488 tot 1493, tijdens de troebelen in Vlaanderen door de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, werd deze taks meestal direct door de stad zelf geïnd. Dat was ook zo gedurende de periode 1512-1561. Toen trad als stedelijke ontvanger van het "craengeld", vanaf 1535 ook "reep- ofte coordegheld" geheten, meestal - zoniet steeds - een schroder op. Deze bleef soms veel jaren na elkaar als zodanig in dienst⁸⁵.

Tot het personeel van de kraan behoorde vanaf een bepaald ogenblik ook een "craenmeester" of "commys ter crane". Deze was ermee belast aan de kopers van de reeds gepeilde en gemeten wijnvaten de nodige "brievetins" voor het onderbrengen van de drank in wijnkelders af te leveren⁸⁶. Als "craenmeester" of "meester van de crane in Brugghe" zien we van 1536 tot 1555 een zekere Joos de Boodt optreden. In 1544 zou hij, volgens een aanklacht tegen hem, geweigerd hebben aan de Spaanse kooplieden in de stad de nodige

83. J.P. Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux et les hommes* (Collection Histoire Pro Civitate, Crédit communal de Belgique, série in - 8°, no 48) Brussel, 1977, pp. 48 en 53. A. Vandewalle, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge*, dl. I : *Oud Archief Brugge*, 1979, p. 116, reeks 285.

84. "Item, betaelt... 1 aerbeyder, die 1 yserin haec van den cleender crane vant in de reye... "Brugge, SA, reeks 285, Openbare werken, vroeger "reparatiën," periode 2 september 1477 - 30 september 1478, f° 78 v°.

85. zie noot 73.

86. De stad Blankenberge betaalde van 1533 tot 1561 elk jaar 4 schellingen groten aan de "craenmeester" of "commys ter crane" van Brugge "over de brievetins inhoudende den wyn van daer binnen deser stede alle maenden ghebrocht". Zo kende de Blankenbergse magistraat "de slete van de wyne, die van daer binnen deser stede ghebrocht ende alhier ghesleten es gheweest binden jaere". Achtereenvolgens worden in de Blankenbergse stadsrekeningen in genoemde functie vermeld Gillis Lauwereins van 1533 tot 1536, Joos de Boïdt van 1536 tot 1555 en Ferry van Marivoorde van 1555 tot 1561. Als benaming voor deze Brugse functionaris werd achtereenvolgens gebruikt de term "craenmeester" van 1533 tot 1542, "meester van de crane" of "meester in de crane" van 1542 tot 1544 en "commys ter crane" van 1544 tot 1561. Brussel, ARA, RK, nrs 32251 tot en met 32278, rubriek "Betalinghe van vele diversche ende extraordinare zaken".

toelating voor het onderbrengen van hun vaten wijn te bezorgen en dit wegens een betwisting tussen de stad en de Spaanse natie betreffende het tarief van nieuwe "assissen" op genoemde drank. In deze zaak, die voor de Grote Raad te berde kwam, werd Brugge in het ongelijk gesteld omwille van bepaalde tariefverminderingen die de Spanjaarden te Brugge genoten⁸⁷.

Vanaf begin september 1561 werd de heffing van het kraan- of reepgeld opnieuw aan een pachter toevertrouwd, maar dan telkens voor een pachtperiode van twee jaar, dit althans tot 1581⁸⁸. De stad bekostigde vanaf 1507 ook opnieuw jaarlijks de aankoop van de repen voor de kraan⁸⁹ en vanaf 1512 die van de olie of het smout voor het smeren van het toestel. Dit laatste was het werk van kraankinderen⁹⁰. Voor het overige vernemen we dat er in 1566 zekere werken aan de kraan uitgevoerd waren, zonder dat we te weten komen welke⁹¹. Ongetwijfeld was het gevaarte toen reeds erg versleten en drong zich zijn totale vernieuwing op. Dit laatste zou inderdaad in 1580 gebeuren.

87. L.Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire consultat d'Espagne, o.c.*, dl I, pp. 350-354, stuk van 31 oktober 1550, betreffende de heffingen "mis sur le vin en l an XV^c quarante trois". Zie meer bepaald p. 352 betreffende "Josse de Boodt, crane-maistre".

88. zie noot 73.

89. "Vincent Wayneville, lynemakere, de somme van 5 lb. groten... ter causen van dat hij dese jaerschare ghelevert heeft de reepen, die men dese jaerschare ter crane ghebezicht ende ghesleten heift..." Stadsrekening 1506-1507, rubriek "Uutgheven van ghemeene zaken". Zie voor de volgende boekjaren onder dezelfde rubriek of onder de rubriek "Uutgheven van lynene ende reepen". De jaarlijkse uitgave voor de bekostiging van de kraanrepen *bedroeg* steeds 5 lb. groten. De leverancier van deze kabels of koorden was achtereenvolgens een lid van de familie "de Waengneville".

90. De beambte belast met de directe inning van het kraan- of reepgeld tijdens de periode 1512-1561 bracht jaarlijks de door hem gedane onkosten voor de aankoop van "smout" ten behoeve van de kraan in mindering op zijn ontvangsten, dit samen met zijn salaris. Brugge, SA, Stadsrekeningen uit genoemde periode, onder de rubriek "Anderen ontfanc commende van der nieuwer halle, crane ende yssue". - Gedurende de daaropvolgende periode 1561-1580, toen het reepgeld door een pachter werd geïnd, bekostigde de stad nochtans steeds verder de jaarlijkse uitgaven "voor 't smouten van der crane" door de "crankynders". Brugge, SA, Stadsrekeningen uit genoemde periode onder de rubriek "Uutgheven van ghemeene zaken".

91. Brugge, SA, rek. 1565-1566, f° 90 r°;

Het toestel, zoals het er van 1458 tot laatstgenoemde datum uitzag, is te zien op bepaalde schilderijen van Brugge primitieven en andere meesters, waaronder Hans Memling, Jan Provoost, Simon Benning en Pieter Pourbus. De oudste van deze afbeeldingen dagtekent van 1479 en de jongste van 1551. Ze staan op de achtergrond van het schilderij "Het Mystiek Huwelijk van de Heilige Katharina" door Hans Memling en op het portret van Jan van Eyewerve van de hand van Pieter Pourbus⁹². Even bekend als deze twee meesterwerken is het getijdenboek van omstreeks 1515, toegeschreven aan de Gentse miniaturist Simon Benning, met het op perkament geschilderde beeld van de Brugse kraan⁹³.

In 1580 besloot de gemeente de oude versleten kraan door een nieuwe te vervangen. Voor het "concept" of bouwplan zou men zich laten leiden door hetgeen toen inzake kraantechniek in steden als Antwerpen, Middelburg, Amsterdam en Dordrecht van toepassing was. Een delegatie bestaande uit de tesorier, de pensionaris en de stadstimmerman Martin Boone bezocht van 5 tot 24 april genoemde steden en hun kranen. In hun gezelschap bevonden zich enkele "muelenwerckers", bedreven in het bouwen van windmolens en dus ook in het ineentimmeren van kraangevaarten. In de stadsrekening van dat jaar is er ook sprake van het bezoek door dezelfde gedelegeerden aan nog andere plaatsen waar zich een kraan bevond, maar zonder verdere precisering⁹⁴. Het staat inderdaad vast dat in die tijd inzake de vorm van de kranen een zekere diversiteit tot stand was gekomen. Zo was er toen te Antwerpen op de "werf", ter vervanging van de vroegere middeleeuwse kraan, een heel nieuw toestel geplaatst. Dit was niet meer draaibaar, maar het kon zowel vooraan als achteraan lasten hijsen : een dubbele kraan dus⁹⁵. De Bruggelingen zouden het evenwel houden bij het oude draaibare type. Reeds in 1582 blijkt de bouw van de nieuwe Brugse kraan te zijn voltooid⁹⁶. Het toestel stond nog steeds bij de Kranebrug en

92. Brugge, Sint-Janshospitaal en Groeningemuseum. - Zie daar ook het Portret van Filips Dominicus, toegeschreven aan de school van Pieter Pourbus.

93. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 23633, Getijdenboek, f° 11 v°. - S. Strand, o.c., p. 93 : tekening naar genoemd miniatuur.

94. Brugge, SA, rek. 1579-1580, f° 47 r°.

95. Zie verder onder Antwerpen noot 162.

96. L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien grand tonlieu de Bruges*, Brugge, 1908-1909, dl II, pp. 215, 378 en 379. Uittreksels uit de stadsrekeningen.

het weeghuis. Het bleef zeer lang in gebruik. Pas eind december 1767 zou het worden afgebroken⁹⁷.

4. De kraan te Nieuwpoort

Een zeehaven aan de Vlaamse kust, die uitzonderlijk in het bezit van een wijnkraan met vaste standplaats wist te treden, was Nieuwpoort aan de linkeroever van de IJzermonding. Dat gebeurde blijkbaar nadat de stad in 1364 de instelling van een vrije jaarmarkt verkregen had⁹⁸. De houten havenkraan wordt er voor het eerst in 1380 in een baljuwsrekening vermeld⁹⁹. Zij bevond zich op de "dam" of primitieve kaai, waar de wijschepen, komende van La Rochelle, gelost werden en waar ook allerlei goederen overgeladen werden¹⁰⁰. De Nieuwpoortenaars namen toen reeds jaarlijks deel aan de westvaart naar deze Franse haven en dit met eigen schepen.

Zoals te Brugge en te Damme was de kraan te Nieuwpoort gemeentelijke eigendom. Toch was hij hier geen bron van inkomsten, vermits de stad geen kraangeld hief¹⁰¹. Alleen de O.-L.-Vrouwekerk puurde er enig profijt uit door het innen van aalmoezen in zijn omgeving. De schepenen lieten de zorg voor en de uitbating van het toestel over aan de plaatselijke wijschroders. Deze hieven wel schrodersgeld. In de Nieuwpoortse stadsrekeningen vinden we daarom ook, althans in de 15de eeuw, geen posten in verband met het

97. *Ghedinckboeck van M.F. Allaert. Brugse kroniek over 1713-1785*, Inleiding door A. Schouteet, Brugge, 1953, pp. 33 en 39.

98. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes, tome V, Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, Brussel, 1901, pp. 187-189. Stuk van graaf Lodewijk van Male van 30 mei 1364.

99. "Cateline Arnouds ghewijst in de boete van 3 lb. omme dat soe dat haer scip an den crane lach ghemeerst, twelke cuerboete es daer an de stede heeft delft. Ontfaen van mijns heeren dele 20 s. ". Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr. 1546, rekening van Jan Olivier, baljuw van Nieuwpoort, over de periode 25 juli 1380-14 januari 1381.

100. "Delvers... ende staken ts craen an den damme..." Brugge, RA, OAN, nr 3493, stadsrekening van 1399, f° 28 r°.

101. "Item, van der crane van den jare 55, 56 ende 57 ghenomen uten busse, die staet te Jans Widemonts 10 lb. 13 s. par." Ibidem, nr 3166, geregistreerde kerkrekening 1456-1457, f° 13 r°. - "Item, van der crane... 17 lb, 14 s. par.". Ibidem, rek. 1457-1458, f° 32 r°.

onderhoud van of de herstellingen aan de kraan. Alleen in de kosten van een grondige herstelling of vernieuwing droeg de gemeente soms bij. In de periode 1389-1422 was dit, blijkens de stadsrekeningen, nog niet het geval¹⁰². In deze tijdspanne hebben dus de Nieuwpoortse wijschroeders voor het onderhoud van het toestel ingestaan.

Eerst in 1423 troffen de schepenen de nodige maatregelen voor de vervanging van de oude kraan door een nieuwe, alsmede voor de vernieuwing van de infrastructuur errond. Van 5 juli tot eind november voerden "machen" of metselaars, "dieners" en "delvers" werken uit "an den dam ten crane", "an 't hooft ten crane", "an den steghere ten crane" en aan de kaai¹⁰³. In de loop van hetzelfde jaar werd door de schepenen de aanbesteding voor de bouw van de nieuwe havenkraan "uutgheleid ende ghebooden te Brucghen, t'Ypre, te Sinte Omaers, te Poperinghe ende te anderen diverschen plaetsen". Meer bepaald werd de prijs gevraagd om "van nieu te makene ende te leverne 't houdwerc", overeenkomstig het bestek¹⁰⁴. De Vier leden van Vlaanderen, Brugge, het Brugse Vrije, Ieper en Gent hadden zich overigens tijdens enkele bijeenkomsten in die laatste stad met de zaak ingelaten, meer bepaald met "'t verheffen ende vernieuwen van den crane" en wel omwille van het belang ervan voor de Ieperleed, de waterweg tussen Ieper, Nieuwpoort en Brugge¹⁰⁵. De aanbesteding van het houtwerk evenals de bestelling of aanneming van het "mottaline werc" (d.i. het ijzer- en koperwerk) gingen nog dat jaar normaal door. De aanneming van het houtwerk werd door de schepenen volgens de toenmalige procedure van "vernederen" van de offertes, toegewezen aan Pieter van Reininghe, meester-timmerman uit Reninge, tegen de som van 51 pond groten. Hier-

102. Ibidem, nrs 3485 en volgende tot en met nr 3516. Het boekjaar liep over het algemeen van 2 februari (o.s.) van het ene jaar tot 2 februari (o.s.) van het volgende jaar. We duiden hier alleen het jaar aan in nieuwe stijl, d.i. ons kalenderjaar. - De Nieuwpoortse stadsrekeningen bleven van 1389 af bewaard in twee reeksen, die elkaar inzake de lacunes aanvullen : Brugge, RA, OAN, nr 3485 (boekjaar 1389) en volgende nummers; en Brussel, ARA, RKK, nr 36701 (boekjaar 1391) en volgende nummers.

103. Brugge, RA, OAN, nr 3517, f° 30 r° - 43 r°, onder de rubriek "Ander utgheven ende dat van graefwerke".

104. Ibidem, f° 43 v°.

105. Ibidem, f° 49 v° - 52 v°, onder de rubriek "van ridene", 28 mei - 10 juli.

van zou 15 pond door de stad en 36 pond door de “ghesellen craenhouders”, d.i. de wijnschroders, betaald worden ¹⁰⁶.

In het kader van de geplande werken tot oprichting van de nieuwe kraan werd Pieter van Reininghe op een bepaald ogenblik na de aanneming naar Brugge gestuurd “omme te doene maken ‘t mottaline werc” en naar Damme “ omme exempel te nemene an’t werc van den crane” ¹⁰⁷. Daarna werd op 21 juli de Nieuwpoortenaar Jan Pardiou naar de laatst genoemde stad gezonden “met lettren omme over te bringhene ‘t mottaline werc van den crane ende hoe dat gheghoten ende ghemaect was” ¹⁰⁸. Uit dezelfde plaats kwam er ook raad aangaande het houtwerk van het nieuwe toestel. Op 28 juli inderdaad hield de stad Nieuwpoort een receptie, waaraan de schepenen, de baljuw en de werklieden deelnamen, nadat door hen “oversien waren ende ghevisenteert de grote leiden ende ‘t houd van den crane, naer den gheschrifte” komende uit Damme ¹⁰⁹. Deze inspectie hield blijkbaar verband met de voorwaarden waaraan het houten materiaal en de houten onderdelen voor de nieuwe kraan dienden te beantwoorden en misschien ook met de recuperatie van het houtwerk van het oude toestel. Hoe dan ook, in de loop van het jaar was er reeds goed gewerkt aan “‘t fondement van den crane”, zodat we mogen aannemen dat met het optrekken van het gevaarte zelf een begin gemaakt was ¹¹⁰.

In 1424, tijdens de eerste helft van het jaar, werd aan de nieuwe houten kraan en haar mechanisme volop gewerkt. Zo kwamen aan de beurt het “onderstel ten crane”, “den setel ten crane”, “de asse ten vorseiden crane”, de “wielen”, de “speken van den wiele ten crane”, “de windasse”, “de sciven” en het “ophende van den crane”. Daarbij werd heel wat ijzerwerk gebruikt, waaronder “dobble banden”, “bouten”, “haken”, “ketene”, “lechten”, “ledselen metten sloten”, “naghelen”, “middelnaghelen”, “dobble middelnaghelen”,

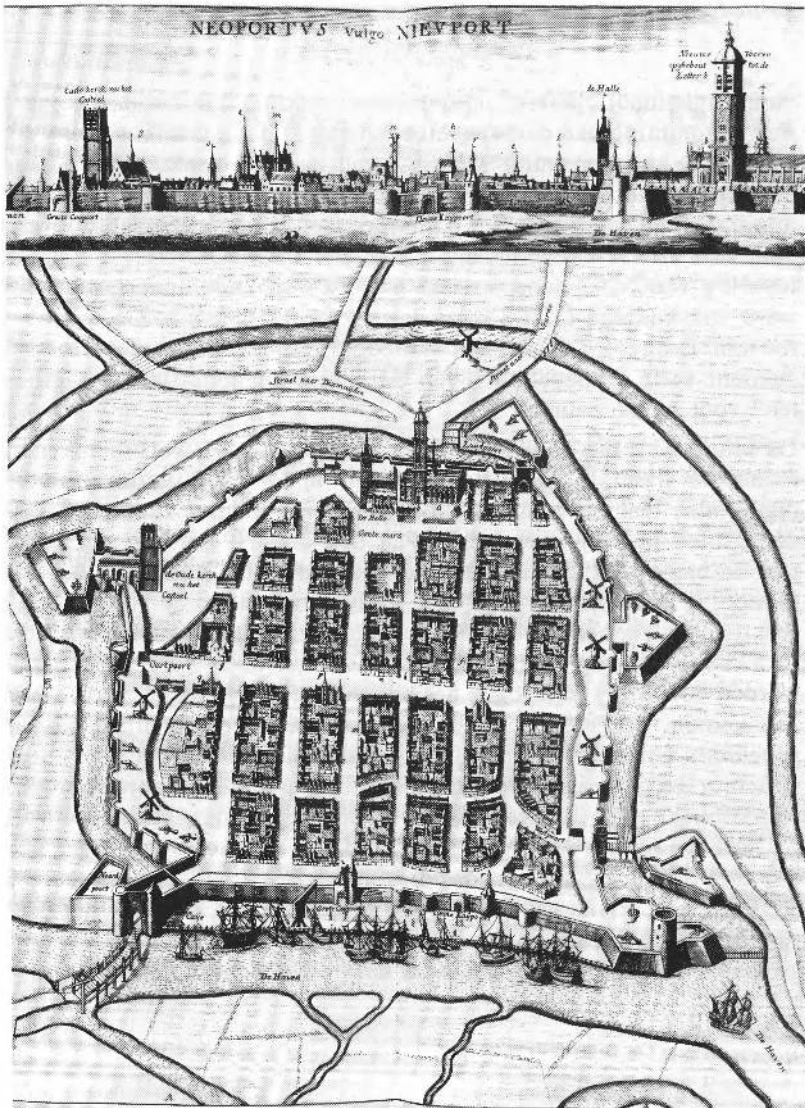
106. Ibidem, f° 44 r° - Rekening nr 3518, f° 32 v°, rubriek “Diversche taswerken”.

107. Ibidem, f° 44 r° - Rekening 3517, f° 60 v° - De bestelling was “van noden”.

108. Ibidem, f° 53 r° - Voordien op 12 juli was reeds iemand naar Brugge gestuurd in verband met het “doen maken van ‘t mottaline werc behorende ten crane”. Ibidem f° 52 v°. Ook was voordien reeds in de stad gekomen “den meester van den mottaline werke... omme de mate van den werke”. Ibidem, f° 66 r°.

109. Ibidem, f° 66 v°.

110. Ibidem, f° 43, r° en 66 r°.

Afb. 4. Plan van de stad Nieuwpoort gezien in vogelvlucht, met afzonderlijk gezicht op de haveninkom en de havenmuur met de stadspoorten, de kraan en de versterkingen. Ets gemaakt door Vedastus du Plouich uit Westouter. Gepubliceerd in 1641-1644 in de eerste uitgave van A. Sanderus Flandria Illustrata, dl II, pp. 634-635. Kopicieën in de verschillende daaropvolgende uitgaven, waaronder de uitgave van den Haag, 1732, dl III, pp. 338 - 339. Copyright Brussel, Algemeen Rijksarchief, fotoverzameling, nr 6272.

“lukenaghelen”, “platen”, “ringhelen”, “sloten” en “windelinghe”. Een opsomming van de hoeveelheden van al dat gebruikte ijzerwerk staat in de stadsrekening van genoemd jaar. De aankoop of aanbesteding van het ijzer maakte inderdaad geen deel uit van de aanneming van het houtwerk. Het ijzerwerk werd bijna allemaal geleverd door een zekere Diederic den Heere ¹¹¹. Daarnaast was er nog de levering van “440 pond wercx” aan “sciven ende andere mottalin werc” ten bedrage van 88 pond parisis door Tomas van Oppy, poorter van Brugge. Te Brugge werd ook een “seker ghedeel loods” gekocht voor de bedekking van de kraan, alsmede twee “maerbelen” voor diens “windas” ¹¹².

De schepenen, die nauwlettend het verloop van de werkzaamheden inzake de kraan volgden, stuurden op 4 april enkele vertegenwoordigers naar Damme om er te “oversien” en te nemen “de maten van den groten berden ende werke van den crane”. Dit kon gebeuren met de medewerking van de “craenwaerders” of “houders” van dat toestel ¹¹³. Dat wijst erop dat men de buitenkant van de Nieuwpoortse kraan en de beide vleugels en hals met planken of borden zou bedekken, een van de laatste fazen van het bouwwerk. Overigens werden ook tijdig, d.i. tegen het ogenblik dat het mechanisme klaar zou komen, de “reepe ende ghetauwe” waarmee het hijsen moest gebeuren, aangeschaft ¹¹⁴. Andere werken die dat jaar aan de infrastructuur rond de nieuwe kraan door de stad uitgevoerd werden, waren onder meer het verhogen van de kaai en het “rechtene” van de havengeul ¹¹⁵. Pieter van Reininghe, de meester-timmerman belast met de bouw van het toestel, ontving toen pas 8 pond groten, d.i. 96 pond parisis, van de 15 pond groten die de gemeente hem als aandeel in de totale kostprijs verschuldigd was. De rest, 7 pond groten of 84 pond parisis zou hem later uitgekeerd worden ¹¹⁶.

111. *Ibidem*, nr 3518, f° 18 v° - 19 v°, onder de rubriek “ander uutgheven ende dat van yserwerke”. - Voor allerlei andere uitgaven : *passim*.

112. *Ibidem*, f° 17 v° en 32 v°. - Voor Thomas van Houpy, smid, zie ook noot 27.

113. *Ibidem*, f° 44 v°. - Voordien, op 29 maart, was reeds iemand naar Damme gestuurd, “omme bevroed up 't werc van den crane”. *Ibidem*, f° 36 r°.

114. *Ibidem*, f° 32 v°.

115. *Ibidem*, f° 28 r° en v°, evenals *passim*.

116. *Ibidem*, f° 32 v°.

De laatste hand aan de bouw werd gelegd in 1425, toen een zekere Antonis de Decker uit Brugge, de "veurste", d.i. de nok van het kraanhuis, met lood bedekte "omme de bewaernesse van dien". Dit vereist niet minder dan 1248 pond in gewicht van dat metaal en een totale uitgave ten bedrage van zowat 75 pond parisis¹¹⁷. Voor het overige werd hier en daar nog aan het toestel getimmerd, waarvoor men een grote hoeveelheid zware nagels aankocht¹¹⁸. In de stadsrekening van genoemd jaar is er ook nog sprake van "den ouden asse, die uit den crane ghedaen was", maar hiermede werd ongetwijfeld de as van de oude kraan bedoeld. Het hout en het ijzer hiervan diende voor allerlei recuperaties¹¹⁹.

Na 1425 zien we de schepenen zich lange tijd niet meer met onderhoud van de kraan inlaten, althans niet financieel, want dit kwam aan de Nieuwpoortse wijnschroders toe. Een post in de stadsrekening van 1461 verduidelijkt de toen sinds lang bestaande regeling ter zake, namelijk dat aan "den wyncroders... in voorleden tyden bi den goede lieden van der wet gheconsenteert was den crane metten proffytten ende vervallen daertoe behorende, behouden dat zi den voorseiden crane houden zouden ghehoefdich ende wel te reecx te hueren costen ende up hueren plucht, utghedaen van stoorme, onweder, van brande of van anderen gheliken meskieve". Niettemin had de gemeente hen volgens dezelfde post "omme repareeren van den voorseiden crane" een toelage verleend ten bedrage van 24 pond parisis en dit omdat "binnen sekeren termynen van jaren, zi zeere lettelt proffytts daeraf ghehadt" zouden hebben en herstellingen aan het toestel nodig geweest waren. Deze som werd door Jacop Phardieu, meester timmerman, in ontvangst genomen, wat er op wijst dat onder diens leiding bepaalde herstellingen aan de kraan uitgevoerd werden, maar daarover vernemen we geen verdere bijzonderheden¹²⁰.

117. Ibidem, nr 3519, f° 33 v°.

118.

119. "Pieter van Reninghe van den ouden asse, die uut den crane ghedaen was, omme enen standaert te makene an de barriere ter zuudpoorte, 4 lb. 16 s." Ibidem, f° 15 v°.

120. Ibidem, nr 3555, f° 29 r°.

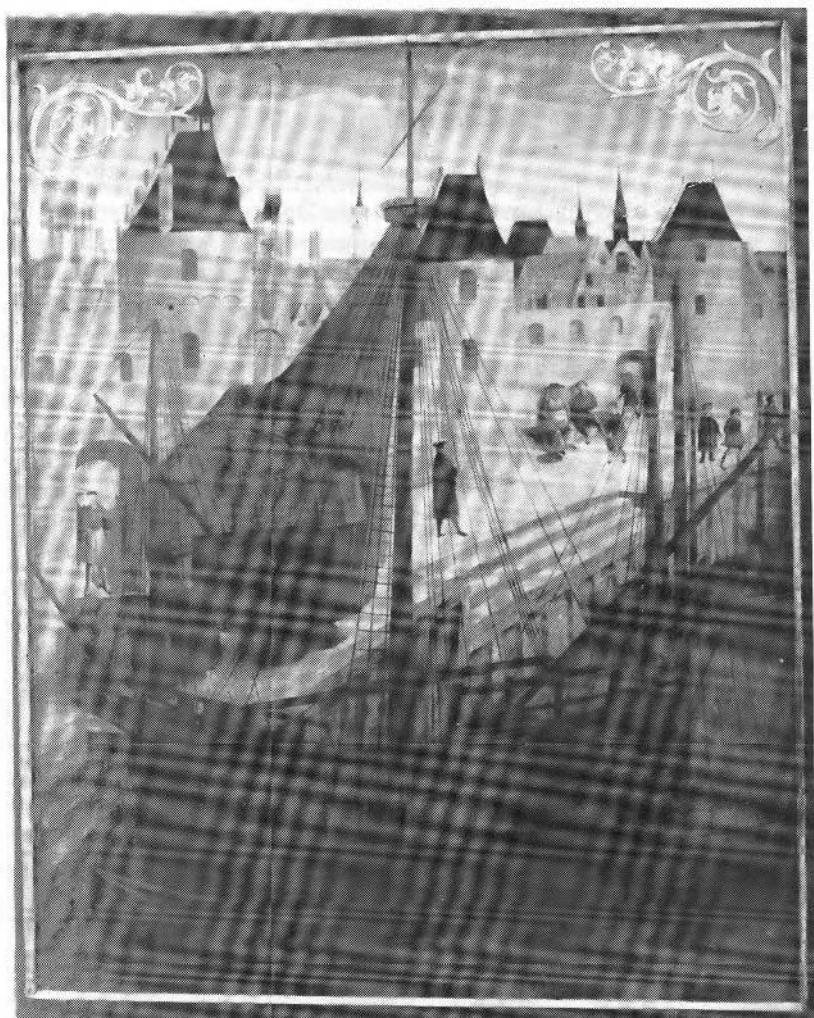
Tijdens de winter van 1463 op 1464 is, volgens de stadsrekening van laatst genoemd jaar, de Nieuwpoortse kraan "metten grooten winde" omver gevallen en gebroken. Wanneer dit juist gebeurde, is onduidelijk. Er bleef de gemeente niets anders over dan een nieuwe kraan op te richten. Eind 1464 of begin 1465 sloten de schepenen een overeenkomst met aannemer Olivier de Cas, meer bepaald voor de levering van het houtwerk van het onderstel :

- "eenen nieuwen eekeren standaert lanc 25 of 26 voeten ende 32 dumen dicke ten zetele", d.i. een standaard van ongeveer 7 meter lang en 0,8 meter dik;
- "t crucegehibint, daertoe dienende twee zullen, elke zulle lanc 26 voeten ende 16 dumen dicke ende de verbanden daertoe dienende naer den heessche van den werke", d.i. een kruisgebinte, bestaande uit twee zuilen, elk bijna 7 meter lang en 10,4 meter dik, en de verbanden ervan;
- "een asse lanc 26 voeten en 16 dumen vierkante", d.i. een as bijna 7 meter lang en 0,4 m dik.

Voor de levering van dat materiaal was overeengekomen aan Olivier de Cas voorafgaandelijk 78 pond parisis te betalen, maar daarvan werd hem voorlopig slechts 6 pond uitbetaald. Dit had ongetwijfeld te maken met de grote uitgaven waarvoor de stad toen en ook de volgende jaren stond. Er dienden immers nog allerlei andere werken aan de kaai en aan de Noordpoort uitgevoerd te worden ¹²¹. Op 8 juni 1465 verleende Filips de Goede, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, aan de burgemeester en schepenen, op hun verzoek, de toelating om gedurende drie jaar jaarlijks een loterij in te richten en de opbrengst ervan voor de genoemde werken te gebruiken ¹²². Gezien op deze buitengewone inkomsten gewacht

121. "Ollivier vorseid (de Cas) heeft ghenomen dit jaer ieghen de stede vorseid te leveren up de caye 't hout om eenen nieuwen crane te maken in de stede daer d'ander stont, de welke veriaren metten grooten winde omme viel ende brac, met alle omme de somme van 78 lb. par. de partien van den houte ende leverynghe hier naer volghende...". Brugge, RA, OAN, nr 3557, stadsrekening boekjaar 1464, f° 17 r°, onder de rubriek "Ander uutgheven ende dat van temmerhoute".

122. "de ce que en l'année derrenierement passee par la force des grands vens et tempestes qui ont regné, le crane ait este abatu et rompu..." Brugge, RA, OAN, charter nr 210, inv. nr. 210. Uittreksel in L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, o.c.*, p.19

Afb. 5. De draaibare houten havenkraan te Nieuwpoort, opgericht in 1467-1468. Perspectief gezicht op de haven, de kaai en de havenpoorten van de ommuurde stad Nieuwpoort. Tafereel op de keerzijde van een van de zijpanelen van het drieluik met voorstellingen uit het leven van de HH. Antonius en Bernardus. Werk toegeschreven aan de schilder Lanceloot Blondeel, gestorven in 1561. Stad Nieuwpoort, Stadhuis. (Copyright foto Stad Antwerpen, Nationaal Scheepvaartmuseum, Iconografische afdeling, cat. nr. 73.73.6).

diende te worden, kon dat jaar de constructie van de nieuwe kraan nog niet doorgaan, hoewel toen reeds enig werk aan de standerd was verricht.

Ook in 1466 blijkt men weinig of niets aan de bouw van de kraan te hebben gedaan. Eerst het jaar nadien kwamen de schepenen ertoe de zaak met Olivier de Cas, de aannemer, opnieuw te regelen. De Cas verbond zich tegenover de gemeente "te leveren ende stellen up de kaye... eenen nieren crane up de voorme van den ouden crane... uutghedaen t grote yserwerc" en dit "omme de somme van 504 pond parisis, boven den zullen ende de banden van den cruce, diere te voren waren te betalen 72 pond parisis, ghereet ende de reste, belopende 432 pond, bin drie jaren". Bijgevolg werd aan genoemde aannemer dadelijk de achterstallige som van 72 pond uitgekeerd. De rest, zijnde 144 pond per jaar zou telkens rond kerstdag worden vereffend en dit voor het eerst op 25 december 1467¹²³. In de praktijk gebeurde deze laatste betaling ook al met vertraging in de loop van 1468¹²⁴. De twee resterende schijven van telkens 144 pond parisis werden de daaropvolgende jaren uitbetaald. De oprichting van de nieuwe kraan ging dan ook vanaf 1467 normaal door. Dat jaar werd ook gewerkt aan de infrastructuur, waaronder "t hoofdt van de crane"¹²⁵. In 1468 kon het nieuwe toestel voltooid worden, want loodgieters werkten toen blijkbaar aan de nok of het dak¹²⁶. Ongetwijfeld was de kraan van dat jaar af of uiterlijk vanaf het volgende jaar in werking.

Eenmaal klaar, werd de nieuwe kraan niet zomaar terug aan de Nieuwpoortse wijnschroders overgedragen. Het recht van laden en ontladen met het toestel was voortaan een stedelijk "officie", dat als dienstverlening geld opbracht. In 1469 verkochten de schepenen bij opbod deze dienst, weldra betiteld als "t officie van der scroderie metter crane". Koper was een groep of vennootschap van negen personen, dus schroders, voor de som van 130 pond 10 schellingen parisis. Daarbij was overeengekomen dat bij het overlijden van een van deze aandeelhouders zijn deel door de stad opnieuw zou mogen

123. Brugge, RA, OAN, nr 3558, boekjaar 1467, f° 20 r°.

124. Ibidem, nr 3559, boekjaar 1468, f° 17 r°.

125. Ibidem, nr 3558, f° 22 v° en 24 r°.

126. Ibidem, nr 3559, f° 20 v° en 22 r°.

worden verkocht. Het eraan verbonden ambt gold wel voor het leven, maar was niet erfelijk ¹²⁷.

In 1470 was het gezelschap van de kraanschroders herleid tot acht leden en dat zou de volgende jaren zo blijven ¹²⁸. Volgens een stedelijke verordening van toen dienden deze schroders - of zoals ze nadien ook geheten zouden worden, de "kranekynders" - in eigen persoon "te commene te werke van den crane". Indien iemand onder hen "zelve metten live niet en wrochte", dan mocht hij "van dien werke niet hebben", d.i. geen loon opstrijken. Meer nog, wanneer er in zijn afwezigheid enige schade voorviel, zou hij moeten helpen deze te vergoeden. Een andere stedelijke ordonnantie bepaalde dat wanneer een schip aankwam met zware lasten die met de kraan moesten "ghewrocht" worden, alle andere schepen, "als coghescepen, boyers, keutscepen of binlanderscepen", bij de eerste vermaning van de schroders plaats moesten ruimen onder de kraan, en dit op straf van boete ¹²⁹.

Deze stedelijke ordonnantiën dagtekenen uit de tweede helft van de 15de eeuw, dus blijkbaar uit de tijd dat van de "scroderie metter crane" een "officie" gemaakt was. Toen vaardigden de Nieuwpoortse schepenen ook een keure of verordening uit met het tarief van "der rechte van den crane ende van den wynscroders, van muellensteenen ende anders". Het tarief werd bepaald per recipient van een bepaalde inhoud, nl. een vat, een ton, een "pype" of een kuip voor wijn van allerlei herkomst, bier en olie of voor "drooghden ghoede" zoals "tarwe, hareweten, ... appelen, nueten" en zo meer. Dit gold zowel voor het laden en lossen van vaartuigen als van voertuigen, wat in sommige gevallen met de heffing van een bijkomend recht gepaard ging ¹³⁰. Het tarief toont dan ook het belang aan van de

127. Ibidem, nr 3560, boekjaar 1469, f° 5 v°.

128. Ibidem, nr 3561, boekjaar 1470, f° 5 r°. Zie voor de volgende boekjaren nr 3562, f° 4 r°, nr 3563, f° 5 r°, nr 3564, f° 6 v° enz.

129. Ibidem, nr 446, Boek van de Nieuwpoortse keuren uit de 15de eeuw, opgesteld door Jan van Marijevoorde, stadssecretaris, einddatum 1506, f° 32 r° en v°. - Een andere ordonnantie luidde: "dat niemant, wie hy zy, en mersche scepe of en binde perden an de crane, noch en legghe tonnen of eeneghe ander belemmerthede in de wielen van den crane up de boete van 20 s. par. telcken". Ibidem, f° 32 r°.

130. Ibidem, f° 31 r° en v°.

Nieuwpoortse haven inzake de in- en doorvoer van Franse en Rijnlantse wijn, alsook van vreemde bieren bestemd voor de stad zelf en voor de steden Veurne, Diksmuide en Ieper.

Een ander gelijktijdig tarief heeft het over de rechten door de wijnschroders geheven op het hijsen met de kraan van zware stenen als molenstenen, slijpstenen en zerken en dit per "stick" of eenheid van een wel bepaalde afmeting¹³¹. Een stedelijke ordonnantie van 5 september 1547 wijzigde enigszins het tarief voor de molenstenen. In die tekst is voor het eerst de term "wynscroders" vervangen door "kranekynderen", wat er dus op neerkomt dat ze hetzelfde betekenden¹³². Deze laatste benaming komt ook voor in de rollen van de burgerlijke en criminele rechtspraak uit de tweede helft van de 16de eeuw, o.a. in 1558 en 1593¹³³. Overigens bekostigde de gemeente in die tijd nu en dan opnieuw sommige zoniet alle herstellingen aan de kraan¹³⁴. Verder werd op 78 februari 1580 de keure van de "wynschrooders ofte cranekynders" met het tarief van de rechten op het laden en lossen van vaten wijn en andere goederen vernieuwd. Dit gebeurde grotendeels door aanpassing aan de nieuwe voorwaarden waarin de kraan voortaan door de gemeente uitgebaat werd, namelijk de verpachting¹³⁵.

Betreffende het uitzicht van de Nieuwpoortse houten kraan beschikken we over een weliswaar beperkte, maar toch interessante iconografie. Het toestel, zoals het stond op de kaai bij de "Groote Caypoort", staat in het groot afgebeeld op een zijpaneel van het drieluik gewijd aan het leven van de heiligen Antonius en Bernardus, meesterwerk toegeschreven aan de Brugse kunstenaar Lanceloot Blondeel. Het kunstwerk werd vervaardigd vóór 1561, jaar van het

131. Ibidem, f°32 r°.

132. Ibidem, f°32 r°, in later geschrift bijgevoegd.

133. Ibidem, nr 4203, Camerboek 1557-1560, f° 71 en nr 4211, Camerberechten 1588-1594, f° 290 - Uittreksels in L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport, o.c.*, pp 340 en 388.

134. Ibidem, nr 3661, stadsrekening boekjaar 1574, f° 23 v°; nr 3665, boekjaar 1578, f° 31v°; nr 3677, boekjaar 1590, f° 21 v° en 22 r°, en nr 3678, boekjaar 1591, f° 20 v° : telkens werken uitgevoerd door timmerlui aan de kraan of door delvers aan het "craenhoof", zonder verdere specificatie.

135. Ibidem, nr 3460, charter nr 350, gedeeltelijk onleesbaar. Kopie daterend van 13 juli 1613.

overlijden van Blondeel, voor zover die toeschrijving wel correct is¹³⁶. De kraan kan ook gelokaliseerd worden op het plan van Nieuwpoort van de hand van de geograaf Jacob van Deventer, ca. 1570¹³⁷. Een goede voorstelling van de kraan zelf vinden we op het stadsplan getekend door Vedast du Plouich rond 1640 met in perspectief de kaai, de stadspoorten en de haven vol schepen¹³⁸.

In een stedelijk reglement van 8 juli 1675 ten behoeve van de "caymeesters" wordt nog van de kraan op het "craenhoofd" en van het laden en lossen aldaar melding gemaakt, maar dit dan blijkbaar voor het laatst¹³⁹.

De opeenvolgende belegeringen van de stad door de Franse troepen op het einde van de eeuw moeten voor het voortbestaan van het toestel noodlottig geweest zijn. Op de stadsplannen van het versterkte Nieuwpoort uit die tijd staat de site van de kraan inderdaad niet meer aangeduid¹⁴⁰. De gemeente moet er blijkbaar van afgezien hebben de geteisterde kraan telkens opnieuw te laten herstellen, zodat ze spoedig verdween. In het reglement dat de wet van Nieuwpoort op 29 januari 1793 ten behoeve van de "pachters van de wynschrooderyen, gheseydt de craenkynders" uitvaardigde, is er nog wel sprake van de "wynschrooders" en de "slepers", maar niet

136. Nieuwpoort, Stadhuis. - A. Verbouwe, *Iconografie van het arrondissement Veurne*, (Iconografie der gemeenten van West-Vlaanderen, dl I), Brussel, 1950, p. 35, nr 207 en plaat nr. 14. - G. Dalle, *Nieuwpoort 1576-1601. Topografie van armoede en rijkdom*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis.*, jg 124 (1987), p. 200, afb. 1.

137. Ch. Ruelens e.a., *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Plans du géographe Jacques de Deventer*, Brussel, 1884-1924, afl. 12 (1891). - R. Laurent, o.c., pp 11-12, nr. 6.

138. A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, eerste uitgave, 1641-1644, dl II, pp. 634-635, naderhand meermaals gekopieerd zonder wijzigingen, o.a. in 1732. Zie deel III, pp. 338-339. - R. Laurent, o.c., pp. 14 - 17, nr. 7.

139. "daer wort oock verboden dat niemant hem vervoordere, soo binlanders als andere schippers, hemlieden schepen te laeten sitten op 't craenhoofd, tenzy de selve gelost ofte gelaeden moeten worden mette voornoemde craene, op gelycke boete als vooren (van twyntich ponden parisis)".F.-J. De Brauwere, *Costumen ende usantiën der stede ende port van Nieuport*, uitgave P. De Goesin, Gent, 1774, pp. 530-532, art. 6.

140. J.L. Van Belle, *Plans inédits de places fortifiés, XVIIe - XVIIIe siècles, Belgique, France etc. Pays Bas*, Louvain-La-Neuve, 1989, p. 77, Nieuport, kaart van de gebastioneerde stad gemaakt tussen 1684 en 1693. - De plaats doorstond belegeringen o.a. in 1677 en 1689. - R. Laurent, o.c., pp 21 en volgende.

meer van de kraan zelf. Overigens gebeurde het laden en lossen van vaten wijn, molenstenen, zerken en andere vrachten niet meer zozeer op de kaai, dan wel nabij de "Palyneckbrugghen", de "ryolebrugghen" en het "Ypers sas", d.i. buiten de wallen en versterkingen¹⁴¹. De Nieuwpoortse "craenkynders" waren toen nog wel schroeders, dan geen kraanarbeiders meer. De herinnering aan de kraan bleef ook enige tijd bewaard in de benaming "craenestraete", die nog voorkwam in 1772. Dit is overigens illustratief voor het toenmalig economisch verval van de IJzerhaven, vermits deze straat eigenlijk de "Groote Caeystraete" heette¹⁴².

(vervolg in de volgende aflevering)

Afkortingen

- Brussel ARA, RK : Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer
- Brugge, RA, OAN : Brugge, Rijksarchief, Fonds Oud Archief Nieuwpoort
- Brugge, SA : Brugge, Stadsarchief
- Inv. Bruges : L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, Brugge, 1871-1878, zeven delen ; achtste deel : Ed. Gailliard, *Table analytique*, Brugge, 1885 ; negende deel : Id., *Glossaire flamand*, Brugge, 1882
- HUB : *Hansisches Urkundenbuch*, uitgave K. Höhlbaum e.a.

141. Brugge, RA, OAN, inv. nr 3432.

142. R.de Beaucourt de Noortvelde, *Nieuport, Documents historiques*, dl II, Oostende, 1904, pp 35-38, tekst van de indeling van de stad in vier wijken. De "craenestraet" wordt vermeld in de wijken 3 en 4, in laatstgenoemde wijk met de verduidelijking "geseyt de Groote Caeystraete". Dit duidt nogmaals op de verdwijning van de kraan zelf, vermits de benaming "craenestraet" in onbruik geraakt was.